

A.J. Liehm

Názory
tak řečeného
Dalimila

DOKOŘÁN

A. J. Liehm

Názory tak řečeného Dalimila

© A. J. Liehm

Preface © Josef Válka, 2014

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Kniha vychází za finanční podpory Ministerstva kultury ČR.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické).

Předmluva Josef Válka.

Redakce a jmenný rejstřík Jaroslava Jiskrová.

Typografie a sazba Miloš Jirsa.

Konverze do elektronické verze Tomáš Zeman.

Vydalo v roce 2014 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz,

www.dokoran.cz, jako svou 656. publikaci

(129. elektronická).

ISBN 978-80-7363-597-8

**Názory
tak řečeného
Dalimila**

DOKOŘÁN

A.J. Liehm

**Názory
tak řečeného
Dalimila**

DOKOŘÁN

Texty jsou převzaty z elektronického archivu Dušana Havlíčka, autora publikace *LISTY v exilu*, obsahové analýzy časopisu *Listy*, který v letech 1971–1989 vydával v Římě Jiří Pelikán. Tuto publikaci v rozsahu 904 stran vydalo v roce 2008 nakladatelství Burian a Tichák v Olomouci.

*JIRKOVI PELIKÁNOVI,
bez něhož by to nebylo*

Obsah

<i>Z druhého břehu (Josef Válka)</i>	11
<i>Tak daleko, a tak blízko? (AJL)</i>	29

Trochu historie

<i>LN, LL, L</i>	35
------------------------	----

Názory tak řečeného Dalimila

Polsko – březen 71	43
Co s komunistickou stranou?	47
Čína – třetí světová velmoc	52
O emigraci	57
O zachování říše	62
O opozici a „kádárizaci“	69
Vrátí se Amerika?	75
Po pěti letech	79
Vietnam a my	88
Křehká rovnováha	91
V co doufat?	94
Porfyrij Petrovič a básník	99
Blízký východ a další změny	103
Po Solženicynově deportaci	107
Konzervativci celého světa... ..	110
Umění možného	114
Krize, nebo klid?	118
Viktoria = vítězství?	124
Kdo to napíše, kdo?	131
Portugalsko, Helsinky a Československo 1975	135
Komunisté mezi sebou?	142
Strašidlo dubčekismu	149

Sonnenfeldt a Štemenko	156
Výročí, které se neoslavuje	161
Proč?	166
Politici vězni a veřejné mínění	171
Liga proti bolševismu	179
Heslo a cíl: Izolovat	182
Obrana národa	188
Chvála nacionalismu	193
Intelektuálové a politika	198
Jaká alternativa?.....	205
Smrtěláci	212
60 let	215
Co se mohlo dělat jinak?	220
Kolik divizí má papež?	223
O poctivé práci.....	228
SALT 2	233
Léto budiž pochváleno	237
Rezignace, nebo radikální řešení?	239
Procesy	245
Léta osmdesátá	248
Konfrontace.....	255
Tito	261
Poláci a my – I.	264
Poláci a my – II.	270
Přitahuje.....	275
Polsko a Francie.....	280
Odnikud nikam aneb přežívání	287
Poláci a my – III.	291
Mapa	296
Finlandizace zemí sovětského bloku?.....	300
Mírové hnutí	307
Ještě jedno výročí.....	310
Jubileum s Hamletem	314
Žít ve snu	319
Oběžník	322
O socialismu	328

Pomsta buržoazie	334
Nejubilejně	339
Psáno v létě	342
Od Roosevelta k Reaganovi	346
Odchody	350
Jak se opakují dějiny?	354
O minulosti	356
Hypotéza	359
Náhrobek	363
Co přebývá a čeho se nedostává	365
Paranoia	369
Martina byla zase (sama) doma	373
Šmilauer a Míša	378
Jaro je ve vzduchu?	382
Kdyby to nebylo k pláči	384
Po dvaceti letech	387
O provinčnosti	391
Impérium, společenství národů, Řecko...?	394
Tak nám sesadili Husáka	398
O mrtvolách	403
Sirotci a fojtíci	406
Podivný způsob léta	410
Něco tu chybí	414
Odepsaná země	417
Pat	421
Ať žije Gorbačov, viva Dubček	426
Provazochodci	429
Návrat do dějin	433

Trochu o kultuře

Domov a svět	441
Normalizace <i>Les Lettres françaises</i>	453
Hrst literárních poznámek, informací a ovšem <i>Mirákl</i>	460
Relativně vzato aneb deska k narozeninám	479
Po deseti letech	481
Šest knížek	489

Milan Kundera, český spisovatel	500
Magie Škvoreckého a Ripellinova	522
Jiná kultura – Biennale 77.....	530
Zpráva o slavnosti a hostech	539
Nový Vaculík	541

Hovory emigrantů

S Janem Kottem o Shakespearovi a mnohém jiném	549
Günter Grass proti času	572
Dva dny s Viktorem Někrasovem	579
Roman Jakobson osmdesátiletý	593
Eurokomunismus podle Jeana Elleinsteina	605
S Tadeuszem Konwickým	612
Hovoří Josef Škvorecký	623

Loučení

Srdce Ernsta Fischera	641
Potulný kejklíř	643
Umřel Adolf Hoffmeister	648
Ferdinand Peroutka	650
Buňa	652
Umřel Rošť Volf	656
Moravský osud	657
Ludvíček	660
Komunista	662

<i>Jmenný rejstřík</i>	<i>667</i>
------------------------------	------------

Z druhého břehu

A. J. Liehm mne požádal o doprovodný text ke knize svých esejů a úvah z doby normalizace, ale nepřál si, abych psal o obsahu knihy ani o autorovi. „Ať si čtenář s mými texty poradí sám,“ řekl. Přál si, abych se pokusil napsat spíše úvahu o „normalizaci“ na základě své osobní zkušenosti. Měl na mysli konfrontaci pohledu na tuto dobu života dvou příslušníků stejné generace a podobného politického myšlení a snažení, z nichž jeden „zůstal doma“ a druhý musel odejít do emigrace. Věděl ovšem, že to v mém případě nebude a nemůže být přestřelka a hádka dvou nepřátel z nesmiřitelných ideologických táborů, a chápu, proč si nezvolil oponenta takového rodu. Diskuze mezi nesmiřitelnými oponenty k ničemu nemohou vést, protože jsou hlouší k argumentům protivníka a opakuji pouze své ideologické bludy a představy, které pokládají za pravdy. Patříme oba k lidem, kteří se ideologických bludů snažili zbavit a dívat se na svět bez brýlí tohoto „falešného vědomí“.

Myslel také na to, že jsem vzděláním a povoláním historik. Ve svých textech se však několikrát dopouští ve vztahu k historii a historikům omylu, na který bych chtěl čtenáře upozornit: soudí totiž, že některé otázky, na které v současnosti není jednoznačná odpověď, jednou vyřeší historikové. Naznačuje, že se k historickému soudu necítí být povolán nebo že pro něj dosud neuzrál čas. To je omyl. Liehm *je* historikem; kniha, kterou máme před sebou, je kniha historického uvažování a pojednává o historii na vysoké profesionální úrovni. Publicisté Liehmovy úrovně – nebo myslící spisovatelé – jsou legitimními a povolanými historiky své doby. Každý kvalitní publicista, novinář, zpravodaj – pokud pracuje odpovědně –

má možnost plnit příkaz a základní paradigma historiografie: psát pravdivě – na základě vlastní zkušenosti nebo ověřených svědectví o věcech, které se dějí nebo udály. Řada velkých publicistů a reportérů napsala nejlepší dějiny své doby, respektive některých událostí a situací, které prožili. Liehm není pouze komentátorem, nezaujatým pozorovatelem a moralistou, nevyjadřuje pouze své osobní pocity a nálady; má obrovskou zkušenost a znalost světa, jehož dění soustavně sleduje, studuje a analyzuje. Má schopnost a vůli k onomu druhu myšlení a psaní, které pojednává o událostech na základě nejen prožitku, ale i znalostí, pramenů, erudice, na základě „faktů“, které je ovšem třeba kriticky interpretovat se snahou o pravdivost a objektivitu. Okruh znalosti světa a zkušenosti je u Liehma obrovský a je dán jeho jazykovou vybaveností, jeho fanatickým workholismem, jeho nesčetnými osobními kontakty, neustálým pohybem po Evropě a světě – a jeho kulturou.

Každý historik si vybírá v nekonečném toku a moři dějin své téma a Liehmovým životním tématem je kultura a politika. A ze světa kultury literatura a film. Kultura je pro Liehma i životním krédem, něčím jako víra a náboženství, je to jeho centrum securitatis, jistot, zatímco politika je zdrojem nejistot a hledání východiska z katastrofálních situací, jakou byla normalizace. Kulturou je pro Liehma především „kultura kultivovaná“, zejména dobrá literatura a hodnotný film. Ale také obecná každodenní kultura života, jazyka, chování, obecná kultura společnosti, kultura publicistiky, médií a kultury politiky. Tuto masovou kulturu chápe v jejím původním smyslu jako „kultivování“ člověka, věří na její ovlivňování výchovou, věří jejím hodnotám, jako jím věřili humanisté. Pokud bych měl pojmenovat životní postoje, k němuž Liehm na své pouti životem dospěl, byl by to asi humanismus evropské kulturní a české národní tradice. Orientace v evropské kultuře ho chrání před kulturním pesimismem a podceňováním české národní kultury. Vždy věděl, že česká kultura je založena na evropských hodnotách a dosáhla vynikajících výsledků, například v šedesátých letech minulého století.

Liehm je sám kulturním tvůrcem. Jeho tvůrčím polem je kulturněpolitická esej jako literární žánr, jehož je mistrem. Jeho eseje, úvahy a glosy v ničem nezastaraly, protože jsou psány jazykem, který neztratil nic ze své svěžesti a svého půvabu. Patří však také k nejvýznamnějším iniciátorům a organizátorům kulturní práce, bez kterých by nebyla kultura možná a nikam by nepronikla. Nevěnoval se pouze psaní a vyučování, nýbrž i organizování kulturních akcí, redigování časopisů, kulturní kritice, sympoziím. Arnošt Lustig ho nazval „ministrem zahraničí“ české kultury. Doma byl v šedesátých letech jednou z profilových kulturních osobností a v této práci pokračoval se stejnou nezdolnou energií a s úspěchem v emigraci. Zde se mu podařila věc, která – pokud vím – nemá v dějinách kulturních aktivit nejen české, ale i evropské emigrace obdobu. Vydupat ze země, založit, redigovat a vydávat v několika zemích a jazycích kulturněpolitickou revui *Lettre internationale*. Dovedl získat přispěvatele z řad evropské i světové liberální a demokratické intelektuální elity, tj. spisovatelů, filozofů, vědců, publicistů, a uvést do této společnosti československé spisovatele a intelektuály, především ty, kteří doma nesměli publikovat. Jediným kapitálem, který Liehm pro tuto nedocentelnou práci měl, byl kulturní kapitál české demokratické kultury, umění a literatury šedesátých let. Byl to kapitál, který měl ve svobodném světě velkou váhu. V zahraničí déle než doma. To, že se jeho *Lettre* – na rozdíl od jiných zemí – po listopadu 1989 v Československu neprosadily, patří k jeho životním zklamáním, ale nic to nemění na evropském významu této jeho nejdůležitější práce, kterou v životě konal.

Patřil jsem k šťastlivcům, ke kterým se francouzská verze *Lettre* v době normalizační kulturní pouště dostala. Také některá čísla *Listů*, vydávaných v češtině Jiřím Pelikánem, prvním českým poslancem v Evropském parlamentu. Místo mu nabídli Italové, ale reprezentoval tam vlastně Čechy. V *Listech* jsem se setkával s texty Dalimila, aniž bych věděl, kdo je autorem. Dalimilovy-Liehmovy texty jsou v této knize konečně pohromadě a teprve v souborném vydání mohu obdivovat je-

jich kvalitu a historický i aktuální význam. Po zániku *Lettre* i Pelikánových *Listů* Dalimil nezatrpnul a nepřestal doma i v zahraničí publikovat. Stal se předsedou redakční rady a pravidelným přispěvatelem obnovených a doma vydávaných *Listů* a snaží se podpořit udržení kontinuity a tradice *Literárních novin*, které patří k tomu, co označujeme za kulturní národní dědictví. Doufejme, že se dočkáme i výborů z jejich skvělé publicistiky.

Snad mi Liehm promine, že jsem nesplnil jeho přání a napsal o něm to, co jsem musel jako historik napsat.

* * *

Po vítězství odpůrců starého režimu vznikají mezi „vítězi“ (pokud se za vítěze pokládají) obvykle spory. Je to standardní situace v evropských dějinách a také v československých dějinách po každé revoluci. Vítězem nad Rakouskem po třech staletích poroby, tj. neexistence českého státu, byl v revoluci 28. října 1918 zahraniční odboj. Bez diplomatické práce Masarykovy a jeho přátel a bez existence, bojů a potenciální síly legií, které na konci války představovaly armádu středně velkého státu, bez jejich sibiřské epopoje by svobodného Československa nebylo. K Masarykově politické genialitě patří, že zabránil „vyřizování účtů“ mezi vlastenci a Rakušany a mezi Čechy a českými (sudetskými) Němci. Za jeden z největších úspěchů převratu pokládal, že nestál život ani jednoho Němce. Dovedl také navázat na to, čeho Čechové dosáhli za monarchie, a převést do republiky to, co nebylo třeba rušit, například mnoho zákonů, některé až z doby Marie Terezie. A také přenést něco ze staleté lidové úcty k panovníkovi na prezidenta republiky.

Také v pětáctýřicátém roce po osvobození Československa z nacistické okupace spojeneckými armádami přejímal moc v obnovené republice zahraniční odboj. Benešovi se znovu podařilo prosadit kontinuitu československého státu a dosáhnout toho, že jsme se objevili na seznamu vítězných národů. Že se o to zasadila významnou měrou zahraniční vláda a statečný boj československých vojáků na všech frontách druhé světové

války, není pochybnosti. Při formování nové vlády však nebyli do politické hry vůbec přijati představitelé domácího odporu. Vyřizování účtů s Němci a kolaboranty příliš slavnou kapitolou v našich dějinách není. Stát situaci odsunu nezvládl a selhaly i takové morální autority jako intelektuálové a církev.

Další převraty se již nekonaly po válkách. Komunistický převrat, který se prezentoval jako dokončení demokratické revoluce, proběhl ještě v poválečném ovzduší a byl stejně tak dílem mezinárodní situace (poválečného rozdělení Evropy, počátků studené války) jako domácí záležitostí. Okupační armády u nás již nebyly. Dnes víme, že to, co se dnes označuje jako „komunistický režim“, tj. diktatura komunistické strany, byl režim zvrhlý a holé neštěstí. Trval čtyřicet let, tj. dvojnásobek doby trvání svobodného a nezávislého Československa, jediného českého státu, u kterého můžeme mluvit o suverenitě. Tuto minulost poúnorový režim zavrhl a hanobil.

Náš pokus o změnu totalitního režimu cestou demokrati-
zace a liberalizace po Stalinově smrti, pokus o otevření společnosti, vrcholící v druhé polovině šedesátých let, není v socialistických zemích sovětského bloku výjimkou. Je však výjimečný tím, že to nebylo hnutí svou podstatou ani sociální, ani národní, nýbrž demokratické, a že ve společenském a politickém dění hrála důležitou roli kultura a dodejme – i zvláštní česká politická tradice. Československo bylo jedinou zemí sovětského bloku, kde od druhé poloviny devatenáctého století existoval (v rámci habsburské monarchie) ústavní parlamentní systém a liberální svobody, bylo zemí, která odmítla fašismus a která měla ve střední meziválečné Evropě za sebou demokratickou zkušenost. Bez této minulosti jsou šedesátá léta nepochopitelná. Představují „československou zvláštní cestu“ ve střední Evropě a v socialistickém táboře. Nikde jinde se ve své kulturní a demokratické podstatě takové masové hnutí neopakovalo. Liehm tuto skutečnost zná a neustále se k ní vrací. Vede stálý dialog s dějinami střední Evropy a srovnává, váží analogie i rozdíly mezi jednotlivými státy v rámci sovětského impéria.

Demokratizační iluze skončila srpnovou okupací roku 1968, která byla děsivým šokem pro většinu lidí. Je nepochopitelné, jak se zapomíná na srpnový „svatý týden“ – jedinečný masový a lidový odpor neozbrojených davů proti tankům a statisícovým okupačním armádám – a na ukázněnou podporu vlády odvrácené do země pochybného vítěze. V jakési poloemigraci v Paříži v roce 1969 jsem navštěvoval na Sorbonně seminář o baroku, který zde měl profesor Victor Louis Tapié. Velký historik střední Evropy konzervativního ražení, který poznal meziválečné Československo za studijních pobytů. V jednom z rozhovorů o invazi a okupaci mi řekl: „Vždy jsem pokládal rozbití habsburské monarchie za chybu, ale po tom, co jste jako národ dokázali po sovětské srpnové invazi, jsem poznal, že na svůj samostatný stát máte právo a že Masarykovo řešení bylo správné.“ Jen málo národů prokázalo takovou statečnost a takovou věrnost státu jako Češi a Slováci v onom srpnovém svatém týdnu. Pokud by měl existovat vedle osmadvacátého října nějaký další státní svátek Československa a České republiky, měl by to být onen srpnový týden. Odvrácená vláda a armádní velení takovou odvalu jako lid neměly a po kapitulaci vlády jsme poznali pravdu politiky tehdejšího světa. Velká panychida Palachova pohřbu byla také pohřbem snu o demokratizaci a svobodě v rámci tohoto světa.

Režim, který se pod tvrdým sovětským nátlakem zformoval po změně stranického vedení a čistkách roku 1970, pak trval dvacet let. Stejnou dobu jako první Masarykova republika. Dostalo se mu absurdního názvu „normalizace“. Název dokazuje naprostou degeneraci politického jazyka totality. Za „normální“ měly být přijaty naprosto nenormální poměry, obnovená diktatura jediné strany řízené zvenčí. Historie se neopakovala jako komedie, i když se režim nemohl vrátit k masovému teroru a popravám první poloviny padesátých let. Znamením jistého pokroku bylo i to, že v době mezi okupací a uzavřením hranic mohlo mnoho lidí odejít do emigrace. Připomínalo mi to „ius emigrandi“, právo emigrovat, které vzniklo v době náboženských válek 16. a 17. století pro ty, kte-

ří nechtěli přijmout zásadu „čí vláda, toho náboženství“. Když byla země znovu uvězněna do ostnatých drátů, bylo i toto právo zrušeno a nahrazeno trestem za ilegální odchod, někdy i trestem smrti při útěku.

Ale život za ostnatými dráty nebyl přece jen zcela izolován od ostatního světa. A od domova nebyla izolována ani popravná emigrace, protože se izolovat nechtěla. Sovětské impérium bylo nuceno brát ohledy na svobodný svět a přizpůsobovat represivní metody vůči vlastnímu obyvatelstvu politice mírového soužití rozdílných společenských systémů a své stále se zhoršující vnitřní situaci, například tomu, že nedovedlo samo uživit své obyvatelstvo a bylo odkázáno na dovoz potravin. Také ztrácelo dech v hospodářském a technologickém soutěžení, i když popravdě řečeno ekonomika a technologie nejsou tak zcela závislé na politickém režimu, jak soudí ekonomisté. Moskevské centrum dávalo jednotlivým guberniím určitou dávku samosprávy a tím i prostor pro rozdíly v metodách disciplinace obyvatelstva. Velký znalec střední Evropy, maďarský historik Fejtő, píše o *komunismech*.

Československý normalizační režim z nich byl patrně nejstupidnější. Nedovedl si vytvořit žádnou pro svět a národ přijatelnou ideologii a vysvětlení toho, co se stalo. Pro okupaci bylo vynalezeno bezpohlavní a bezobsažné slovo „vstup“ spřátelených armád. Pokus o vysvětlení „krizového období“ v komunistické straně a v Československu, čímž autoři mínili demokratizaci, kterou vtělili do slavného dokumentu *Poučení z krizového vývoje*, je tak absurdní, že nesnese žádnou kritiku. A přesto se tímto programem strana aspoň v kádrové politice řídila až do svého hořkého konce. Poněvadž režim nemohl popřít, že rozhodující politickou moc měla v době krize strana, musel přiznat, že selhala. A selhala tak, že se v ní prosazoval program kontrarevoluce. Československo tedy mělo světový primát v tom, že komunistická strana, její vedení a většina členstva až na několik věrných selhala a vstoupila na cestu kontrarevoluce. Znamenalo to buď stranu zrušit a vytvořit no-

vou, nebo provést radikální čistku. Bylo rozhodnuto provést čistku, největší masovou prověrku v dějinách komunismu. Byly vyloučeny desetitisíce členů strany a další desetitisíce byly vyškrtнутy. Vyloučení nepostihlo pouze intelektuální elitu strany, ale také – na to nezapomínejme – desetitisíce funkcionářů, důstojníků armády a policie, úředníků nebo prostých lidí, kteří zklamali a odmítli veřejnou rituální sebehanu. Několik set tisíců lidí se ocitlo v sociálním vakuu a nevědělo, jaký je čeká osud. Zapomnělo se již dávno na to, že vyloučení komunisté byli až do vzniku Charty 77 hlavní obětí politické a občanské represe. Z nestraníků byli postiženi pouze ti, kteří se angažovali. Při prověrkách se přihlíželo i k věku. Ti, kterým nebylo v době krize čtyřicet, se mohli prohlásit za „pomýlené“ a mohlo jim být odpuštěno.

Vyloučení komunisté byli rozděleni na čtyři skupiny, označené A, B, C, D. A byli věrní a nepomýlení, B byli pomýlení, ale po náležité sebekritice schopni prověření, C byli ti, kteří se příliš neprovinili a mohli existenčně přežít, D byli určeni k postihům. Patřil jsem do skupiny D a v době prověrek jsem psal kapitolu dějin české společnosti o pobělohorské rekatolizaci. Zjistil jsem, že měšťané královských měst byli roku 1627 rozděleni na skupiny ABCD s analogickou charakteristikou: od starých a věrných synů církve skupiny A po nenapravitelné kacíře skupiny D určené k emigraci. První polovina sedmdesátých let, nejhorší léta normalizace, byla dobou masové šikany statisíců lidí. A prvních symbolických procesů proti tvrdohlavým. V té době se již osudy těch, kdo zůstali doma, a těch, kdo emigrovali nebo museli emigrovat, rozcházely.

Ti, co zůstali doma, i ti, co odešli nebo museli odejít do emigrace, žili v jednom světě dvou rozdílných systémů. Tuto skutečnost musí vzít v úvahu každý, kdo chce mluvit o normalizaci. Pro politické chování lidí jak v emigraci, tak v totalitním režimu neplatí obecně platná kritéria. Jinak se může chovat člověk ve svobodném světě, jinak se musí chovat člověk v totalitním režimu. Normalizace nebyla dobou otevřeného teroru jako padesátá léta, ale byla dobou všeobecné kontroly, kterou

režim nad obyvatelstvem prováděl nejen patřičnými orgány tajné policie, ale celým svým mocenským a byrokratickým aparátem. Nejúčinnější formou přinucení neboli politické disciplinace, kterou provádí každý moderní stát a která vznikla v době, kdy už neměl člověk k dispozici nedobytný hrad a hrstku věrných zbrojnošů, byla kádrová politika. Každý obyvatel procházel pravidelně a prakticky denně politickou kontrolou. Kádrový postih měl nekonečné množství forem, od zastavení služebního postupu přes odebrání cestovního pasu anebo neudělení výjezdní doložky po přijímací řízení na každou vyšší školu, při kterém byly děti posuzovány podle politického chování rodičů, takže děti a rodinní příslušníci se stali nejcennějším rukojmím režimu v každé rodině. Byl to nejúčinnější a nejodpornější nástroj disciplinace.

Společnost byla nově hierarchizována, tentokrát nikoli třídně (sociálně a majetkově determinované třídy opravdu zmizely), nýbrž politicky. Nejvýše stála skupina stranické nomenklatury, to jest lidí s politickou mocí nebo k politické moci předurčení. Skutečná vládnoucí třída. Třídní původ byl nahrazen politickým původem. Nejvýše stáli – v pozici panského stavu doby feudalismu – potomci z komunistických rodin (pokud ovšem předkové nebyli vyloučeni), pak přišli obyčejní straníci, kteří ovšem neměli zdaleka váhu středověké drobné šlechty, ale měli mnoho malých i velkých výhod. Pak angažovaní členové organizací Národní fronty, dále pokrokoví bezpartijní, kteří, pokud se neangažovali v demokratizaci, si polepšili, a na konci, v postavení dědičných nevolníků, „živořili“ vyloučení a jejich rodinní příslušníci.

Tento kádrový řád byl jako mnoho jiných pravidel života v normalizaci nepsaným zákonem, ale zákonem nejdůsledněji dodržovaným. Doplnění nomenklatury a straníků bylo omezováno na dobrý politický původ, takže se nakonec pohybovalo ve stejně uzavřeném kruhu jako panská šlechta starožitných rodů (tři generace panských předků) doby pozdního středověku. Kastovní uspořádání společnosti opravdu řadu rysů středověku mělo, až na to, že nad všemi kastami se ne-

klenulo nebe, ale pozemská síť orgánů a permanentního kádrového hodnocení. Pro nejnižší kastu páriů to bylo k zbláznění. Normalizační režim v tomto kádrovém mechanismu ustrnul a příslušnost ke každé kastě byla zapsána na věčné časy do osobních materiálů. Během první poloviny sedmdesátých let se tento systém vžil. Až Charta do něj vnesla určitý pohyb.

Charta vystoupila se skutečně revolučním požadavkem, aby režim dodržoval své vlastní zákony. Bylo to první veřejné a programové vystoupení opozice. Tím se postavila mimo zákon a mimo společnost. Dodržování vlastních zákonů by znamenalo konec režimu. Tato lest byla průhledná. Bombastická propagační kampaň proti chartistům ze všech mediálních kanálů a akce anticharty, která umožnila návrat do mediálního a uměleckého provozu oblíbeným hercům, zpěvákům i komikům, byla dočasně pro režim úspěšným tahem, s nímž asi chartisté nepočítali. Podařilo se izolovat jedinou opoziční složku, a dojde, politickou elitu společnosti od ostatních a na obrazovku se vrátili opět naši oblíbení národní i lidoví umělci. Posílilo to pocit normalizace. Režim měl nyní nového, ke své politice disciplinace potřebného nepřítele: emigranty ve vlastní zemi. Spojení demokratické politické emigrace s domácí politickou disidencí bylo, jak se ukázalo, rozhodujícím krokem k formování a udržování opozice a k přípravě možné nekomunistické moci. Ale nikdo nevěděl, kdy a zda vůbec tato situace nastane. Nedocenitelným faktorem pro domácí opozici i pro šedou zónu bylo to, že domácí opozici se podařilo navázat s demokratickou emigrací kontakty a spolupráci. Lidé jako Tigrid, Liehm, Škvorecký, Salivarová a další vydavatelé českých doma zakázaných autorů nebo lidé jako Milan Kundera, kteří je pomáhali uvádět do velkých nakladatelských domů a kterým naslouchala světová veřejnost, se zasloužili o zachování kontinuity české demokratické kultury, pokud domácí a zahraniční proud české kultury neodděluje. Nebyla to první taková situace českého a slovenského národa a jejich kultury v moderních dějinách.

Totální kontrola a represe se přesunula na zahraniční zpravodajství a na domácí disident. Celkem se dařilo rušit zahraniční vysílání a kontrolovat činnost disidentů a odvrátit většinu obyvatel od styků s tímto nepřítelem. Kdo tedy byli ti ostatní? Kolaboranti? Pojem není zcela absurdní, bereme-li v úvahu okupaci. Ti, kdo okupanty zvali, nesporně kolaboranti byli, i když hájili věc socialismu. Vlast je jiná kategorie než společenský systém. Pokud volili systém, volili jinou vlast. Ale – je možno nazvat kolaborací normální pracovní a rodinný život politicky neangažovaného člověka v zemi totální politické kontroly a obehnané ostnatým drátem?

Jak se dívat na normální život a práci občanů ve zvrhlém systému, je starý problém, který museli řešit již odpůrci kapitalismu. Dospěli většinou k názoru, že pracovat se prostě za každé situace musí a že normální práce není kolaborací. Pak se v disidenci zrodil pro tuto většinu národa nešťastný termín „šedá zóna“. Myslím, že nebyl chápán jako disciplinovaný občanský život, ale jako naprostý nedostatek vůle k odporu, protestu a jako dodržování režimem předepisovaných, ale zákonem nezavedených rituálů, jako byla účast na volbách, které nikdy nebyly tajné, jako byla účast na slavnostech pořádaných režimem, vyvěšování praporků na domech a oknech bytů na státní svátky nebo jako byla docházka na dobrovolné brigády, vystrkování portrétů vůdců ve výkladech řeznických krámů atd. atd. Tímto způsobem si režim vytvářel iluzi o své oblíbenosti a neotřesitelnosti. Šedá zóna chodila k volbám, do průvodů, na brigády a vystrkovala praporky. No a co? Co tím manifestovala, demonstrovala, dokazovala? Jen jedinou věc, že žije v totalitním režimu a že má strach rituály nedodržovat. Nicméně až na výjimky byli lidé ze šedé zóny, plnění povinné, ale kontrolované rituály, cosi jako společenství ateistů na povinné katolické mši. Chybělo to jediné, po čem normalizace toužila: víra v komunismus; a chyběla oddanost straně a vládě i Velkému bratru. V podstatě to bylo plnění příkazu: dejte císaři, co je císařovo, ale zachovejte si svou víru v boží zákon nebo v Rozum.

Nevím, zda celá šedá zóna byla v duši oddána demokracii a lidským právům, respektive kapitalismu, ale duši lidu režim nezískal, i když se zdálo, že je zde na věčné časy a že vysvobozením z jeho slzavého údolí je jenom smrt. *Poučení* věřili jen idioti. Marxismus byl nahrazen „vědeckým komunismem“ a ani na vysokých školách, ani na VUML nemohla tato nauka inteligentního člověka oslovit jinak než jako námět nesčetných vtipů. Spíše se šířila totální skepse než falešná víra, což režimu celkem vyhovovalo. Sám totiž postupně upadal do letargie a do skepse. Jen když je pořádek a spokojenost. Popravdě řečeno se režim o určitou spokojenost snažil a v sociální sféře se mu to do jisté míry dařilo. Sociální procesy probíhající za normalizace a sociální situaci například venkovanů bude třeba ještě dále zkoumat.

Při tomto zkoumání musíme vycházet ze skutečnosti, že i v době normalizace a její kontroly veřejného života probíhaly také doma určité nezvratné procesy evropské civilizace, založené na rozvoji technologií, technického pokroku a vzdělání, na sociálních jistotách, péči o zdraví a také na rozvoji komunikace. Režim dovedl pro velkou část obyvatelstva zajistit slušný životní standard, a dokonce „ekonomický růst“. Toto slovo bylo a dosud je dogmatem ekonomů všech zemí a režimů. Československo, NDR a Maďarsko nebyly to, čím bylo Polsko, Rumunsko nebo Albánie. Vládla zde spokojenost? Nemyslím. Vládl zde kalkul o nezvratné politické danosti a touha po osobním prospěchu, podobná tužbám nižší střední třídy, ovšem v komunistických poměrech. Lidé měli tendenci spíše udržovat daný standard než se bouřit. Popravdě řečeno, sociální důvody ke vzpouře nebyly. Pro Solidaritu polského typu nebyly v Československu analogické podmínky. Ani zde nebyl český papež a mocná a nezávislá katolická církev. Ve své politické pasivitě setrvali Čechoslováci nejdéle z komunistických zemí, i když začala perestrojka. Režim se dovedl ubránit i „glasností“. Věřit Gorbačovovi? Ti, co v něj věřili a čekali od něho svržení Biřaků, byli zklamáni, když dal požehnání

normalizačnímu režimu v jeho posledním tažení. Většinou jsme to tak chápali a byla to další rána chuti něco podnikat. V posledních letech se prostě čekalo, až se to po..., v nic jiného už nikdo nevěřil. Socialismu zvonily hrany.

O životě v době normalizace potřebujeme spíše poctivé romány než historická pojednání. Ale i sociologická a historická pojednání budou časem zajímavá. Většina obyvatelstva cítila k režimu lhostejnost a „pasivní odpor“. To byly postoje převážné části oné „šedé zóny“. Musela se přizpůsobit realitě totální kontroly. Ale byly zde i jiné cesty k přežití, zejména politických páriů. Ti, co byli v emigraci, nepoznali zrod a existenci určitých solidarit obyvatelstva, solidarit, které zvrhla pravidla politického režimu mohla alespoň omezovat, zejména v kádrové politice. Každý, kdo žil v době normalizace doma, tyto solidarity pro sabotování zákonů a usnesení režimu poznal a mnozí jim děkují za přežití v „oboru“. Tyto solidarity existují za všech okupačních a diktátorských režimů a mají v evropských politických dějinách hluboké kořeny. Někdy měly podobu mafií a vytvářely paralelní síť organizací proti moci okupanta. Nechci mluvit o Itálii a Sicílii. Také jinde si v době počátků moderní politiky a moderních států společnost vytvářela prvky samosprávy, když stát nedovedl zajistit pořádek nebo vystupoval proti obyvatelstvu nepřátelsky. Tehdy vznikala společenství, která se v češtině patnáctého a šestnáctého století nazývala „přátelství“. Byla to zájmová seskupení kolem mocných rodů nebo lokálních stavů, jejichž členové si poskytovali vzájemnou pomoc. Obvykle neměla tato společenství žádnou psanou smlouvu a nazývala se „strana“. Zárodek politických stran v parlamentním systému? Politickým kolbištěm těchto stran byly sněmy. My jsme v době normalizace ovšem neměli žádný sněm, ale měli jsme „přátele“, na které bylo spolehnutí, například při obcházení kádrových mechanismů. Tato přátelství nebo kolegiality jdoucí „napříč politickým spektrem“, tj. i mezi straníky a nestraníky, byla součástí života. Každý, kdo žil v době normalizace, také ví, i když na to

mnozí rychle zapomněli, jaký význam pro život měly „místní poměry“. Tj. národní výbor v obci, ale především vedení školy, podniku, ústavu. Na některých místech se dalo žít, a dokonce existovala hnízda svobodného myšlení i ve vědě. Na některých místech byl život peklem nebo aspoň očišťcem, jinde se dalo žít a pracovat. Tato přátelství a tato hnízda se přeskupovala, rozpadala, znovu formovala, ale mnohá se během normalizace natolik upevnila, že přežila i listopadovou revoluci. Nebyla ekonomická vládnoucí garnitura jedním z takových „přátelství“, které se vytvořilo v době normalizace?

Sílu oněch přátelství, která příznivě ovlivňovala náš život za normalizace, jsme poznali vlastně až po Listopadu. Mnohé to překvapilo. Zejména ty, kteří se vrátili. Jeden z nejlepších Kunderových románů o české otázce *L'ignorance* (Nevědomost) o tom pojednává. Odhaluje jednu ze situací člověka vrženého do dějin. Například ve scéně, kde se po návratu domů z emigrace pokouší hrdinka románu uspořádat večeři pro kamarádky, které zůstaly doma. Přišly všechny, ale bavily se jen mezi sebou, o svých rodinách a problémech – a žádná se nezeptala, jak se v emigraci kamarádce vedlo. Zažil jsem naprosto stejnou scénu v reálu. Na schůzce spolužáků z gymnázia se po letech objevil kamarád, který odešel kdysi do emigrace a prožil v ní – velmi úspěšně – normalizaci. Zapadl do naší společnosti, jako by z ní nikdy neodešel, ale všichni se bavili o svých problémech a on většinou mlčel. Pak jsme šli na hřbitov ke hrobu spolužáků a já se ho cestou zeptal: „Tak jaké to tam bylo?“ Zastavil se a povídá: „Jsi první, kdo se mne na to ptá.“ Myslím, že v těchto scénách je celý problém vztahu emigrace a těch, kdo zůstali doma. Dvacet let života v jiných světech a nenávratnost času. Odcizení, jehož překonání předpokládá na obou stranách porozumění a velkorysost.

Normalizace byla také důsledkem „české zvláštní cesty“ nastoupené v šedesátých letech. Právě poslední stadium komunismu vyvolávalo největší kritiku chování národa jako „šedé zóny“, a to jak v řadách politicky aktivní emigrace, tak aktiv-

ní domácí opozice, především chartistů. Ve světě to bylo něco zcela nepochopitelného. Všude se již děly věci, a Československo spalo. I Liehna tato situace rozčilovala, a aktivní opozice si téměř zoufala. V komunistické straně, která stále vládla, prostě významné reformní křídlo neexistovalo, i když jsme tušili, že určité rozpory ve vedení existují, a stejně jako souvěrci v emigraci jsme studovali každý Husákův, Štrougalův nebo Biřákův projev a hledali pod lupou textové analýzy, zda se neobjevuje nějaká trhлина v stavbě moci, o které prý dr. Husák moudře řekl: „Uvolní-li se jedna cihla, spadne celá naše stavba.“ Zapomněl však na nutnou údržbu, bez níž se stavba zhroutí také, prostým chátráním. Komunismus prostě chátral a vedení nedělalo vůbec nic. Nakonec o vedení strany řekl až těsně před koncem pravdu její generální tajemník: „...jsme tam byli sami jak kůl v plotě.“ V nekonečných diskuzích, které jsme vedli v jednom z hnízd svobodného myšlení, kavárně Aka, jsem na kamarády straníky křičel: „Tak už hergot něco dělejte, vždyť už i Štrougal vyplul z přístavu.“ A nejvtipnější z nich odpověděl: „Josef, nemejli se, von nevyplul, von jenom napnul plachty.“

Nespal ovšem nikdo, všichni čekali. Případalo mi to jako v posledních dnech války, kdy ještě probíhaly boje o Brno, a my na Vysočině jsme netušili, zda se přes nás nepřevalí fronta a všechno nezničí. Pokud někdo tvrdí, že tušil, jak a kdy komunismus skončí, lže. Poslouchal jsem na televizní stanici Arte nedávno rozhovor o konci komunismu mezi nejodpovědnějšími politiky Spojených států i z tajných služeb a všichni se shodovali, že tak rychlý pád komunismu a moment rozpadu nikdo z nich nečekal. Sledoval jsem na vídeňské televizi zásah tanků proti studentům a demonstrantům na pekingském náměstí Nebeského klidu a znovu si řekl: Jsou schopni ty tanky kdykoliv na nás poslat. A my jsme měli ve velmi živé paměti tanky z jedenadvacátého srpna 1968. Jak jsme měli tušit, o čem se dohodli ti, co rozhodují o osudu světa? A i kdybychom to věděli, mohli jsme věřit, že se to nějak nezvrtne?

Věci se daly do pohybu až 17. listopadu. Dodnes nevíme, kdo a zda vůbec někdo byl v pozadí událostí toho dne, ale na průběhu dějin to nic nemění. Ty manifestace a zásah policie na Národní, a zpráva o smrti studenta, jsou prostě události, které konečně zahájily politický převrat. Po prvních nejistých dnech, kdy se hráli studenti svou velkou historickou roli, a po prvních masových manifestacích, proti kterým však nikdo nezasáhl, a po přechodu televize a médií k opozici začal jeden z českých zázraků na zvláštní cestě národa dějinami. Převrat uvedly do pohybu „masy“, a národ prokázal opět jedinečnou odhodlanost a kázeň. Moc se zhroutila sama a šlo jen o zorganizování moci nové. Je známo a oceněno, že to, co jiní provedli za roky a měsíce, provedli Češi a Slováci za několik týdnů. Přitom nejenže nebylo žádného mrtvého, onen jediný mrtvý svou smrt naštěstí v kdovíjakém zájmu nahrál, ale vůbec se nezastavila práce. I stávka byla jen symbolická a v akci byli jen studenti a ti, kteří začali jednat s vládou a zázračně rychle dosáhli její abdikace a jmenování nové vlády prezidentem, který pak sám abdikoval. Vlastně probíhalo všechno legálně. Vládu tentokrát nespoluvytvářeli lidé z emigrace. Byla to domácí vláda, podivný konglomerát domácí chartistické opozice, normalizačních komunistů, kteří převlékli kabát, a šedé zóny. Nová vláda převzala moc bez jakéhokoliv odporu nedávno všemocné strany a za zjevné masové podpory obyvatel, kteří ji v prvních svobodných volbách legalizovali. Tam začíná nová kapitola, o které již Liehm v této knize nepíše. Demokratický režim dnes již opět trvá více než dvacet let.

Samozřejmě že i do nové doby se promítá dědictví normalizace, bohužel více než dědictví šedesátých let. Pochybuji, že za života těch, kdo dobu normalizace žili jak doma, tak v zahraničí, bude dosaženo shody. Zatím je tato doba v naší paměti historií a osudů patnácti milionů lidí, kteří v ní žili, ale prožívali ji každý jinak. Proměna paměti v historii je složitý a dlouhodobý proces a historikové v něm mají svou badatelskou a literární práci nezastupitelné místo. Ale nevytvoří její

obraz sami, a vůbec ne rychle, a také oni se nikdy zcela neshodnou ve svých soudech. Doufejme, že ve sporech, které probíhají a budou probíhat, bude růst význam touhy po poznání a význam kultury. V tomto smyslu je Liehmův text excelentním příspěvkem, především svou kulturou a velkorysostí, která by měla pomáhat překonat různost pohledu zevnitř a zvenku. Přeji mu, aby lidé jeho eseje četli a přemýšleli o nich. Bylo by to nejlepší odměnou za jeho jedinečnou práci.

Josef Válka

Tak daleko, a tak blízko?

V roce 1968 bylo v Čechách jaro. Takové zvláštní. Začalo krátce po Vánocích a trvalo málem do konce léta. Dodnes se mu říká pražské, i když já mám radši československé, aby se to nepletlo s hudebním festivalem. V tomhle dlouhém, a vlastně krátkém, jaru se dělo a událo spousta věcí, na které jsou dodnes, a byly už tenkrát, nejrůznější názory. Jisté však je, že lidé, aktéři i diváci, si stoupali na špičky, vystrkovali hlavu, co nejvýš to šlo, pokoušejíce se dohlédnout aspoň za nejbližší kopeček, neřku-li kopec.

V *Literárních novinách*, kde jsme tu hlavu vystrkovali už řadu let – ale ty kopce a kopečky se zdály pořád vyšší –, jsme si řekli, že by možná bylo dobře zavést takovou rubriku, cosi jako „názor“, v níž by si víc autorů stoupalo navzájem na ramena ve snaze přece jen uvidět dál. Psali ji po celé to dlouhé i krátké jaro Milan Hübl, Václav Klaus, Jaroslav Šedivý a A. J. Liehm. Toho prvního zavřeli, hned jak po jaru přišla zima, druhý se stal jednou v létě ministerským předsedou a následně prezidentem, třetí v jednom bouřkovém podzimu ministrem zahraničí. Ten poslední, co tohle píše, zůstal novinář. Tenkrát tu rubriku psali pod společným pseudonymem *Dalimil*.

Z *Literárních novin* se ovšem ještě předtím staly *Literární listy* a hned po jaru na chvíli *Listy*, ale o tom později.

Když se Jiří Pelikán rozhodl v téhle tradici pokračovat v emigraci, dal se pro tento účel dohromady s novinářem Dalimilem a napadlo ho, že by vlastně ten Dalimil z jara 1968 měl pokračovat i v římských *Listech*, které chtěly zdaleka mluvit k těm, které zimní vichřice rozvála do všech stran, ale především k těm doma. Dalimil měl promlouvat v každém ze šesti čísel rok co rok a za tím podpisem mělo zase být víc autorů.

Tahle cesta se však rychle ukázala v nových podmínkách neschůdnou a podpis zůstal na bezmála dvacet let zbylému novináři.

Dalimilovy názory putovaly prvních deset let šestkrát do roka přes oceán, a dalších osm přes Evropu do Říma a odtud všemi možnými i nemožnými cestami do Československa. Rodily se bez počítačů, elektronické pošty, internetu, z okamžitých podnětů a v tu chvíli dostupných informací. Chtěly hovořit především k domovu a musely nejen dodržovat redakční disciplínu – ať byl řečený Dalimil právě kdekoliv, cítil se jakkoli (ale to ostatně musí každý novinář) –, počítat s tehdejšími tempem komunikací a zároveň se snažit plést hlavu mohutnému československému policajstvu, které si nad tím podpisem do poslední chvíle lámalo hlavu.

Jiná otázka je, jak se to všechno doma četlo, pokud vůbec. Ludvík Vaculík mi začátkem osmdesátých let napsal: „Čtu raději 150 000 slov než *L*, které mě štvou, ale to snad není jejich vina, mě štve skoro všechno, já už nemůžu dočíst skoro nic, v čem je zase řeč o komunistech, vládě, Chartě, ale chápu, že účel je jiný, totiž určení: jinakšímu čtenáři. Ale i tak můžu předběžně říct, že... potřebujeme fakta, komentáře, kladnou úvahu, rozbor. Velice pomáhá i literární úroveň. Já vím...“ A Zdeněk Urbánek v *Obsahu* z června 1984: „...Mějte se tam pěkně. A o tom, co se děje tady, v detailech už mlčte. Jste po odjezdu odtud rázem ‚v euforii‘ a pravda o tomto místě a životě vás opouští. Pište, co žijete tam. Nebo si pište, co chcete, a aspoň některým čtenářům to nebude k ničemu.“ Bylo samozřejmě spousta ohlasů opačných „od jinakších čtenářů“, jenže právě takové jako ty citované nebo jimi ovlivněné, to jest hlasy z „disentu“, dostaly pravou váhu po Listopadu.

To platí pochopitelně i o emigraci či exilu (tohle rozlišování mi nikdy nesesedlo, jako by byl takový rozdíl mezi lidmi, které vyhnala politika, ideologie, náboženství, a ostatními), jmenovitě intelektuálními. Abych nezdržoval, řeknu to v ikonách: Byl Tigrid a byl Pelikán, *Svědectví* a *Listy*. Jedni měli za sebou moc, a tudíž média, především rozhlas, druzí byli oponenty moci

a jejích médií. Tohle ostatně platilo od poloviny padesátých let i doma. V emigraci, a hlavně v její praktické činnosti směrem k domovu, existovala všemi jinými záviděná spolupráce obou, což po Listopadu docela zmizelo. Proč a jak, je otázka pro historiky, především ty, co u toho nebyli, a já si pořád myslím, že skuteční, neideologičtí historikové a historické ústavy se třeba už pomalu začnou tím vším vážně zabývat.

Dalimilovy názory se za dvacet let složily v jednu z možných kronik tohoto času, i když tak nikdy nebyly míněny ani svým obsahem, ani svým stylem (hodně podmíněným okolnostmi vzniku). Ale i varnsdorfský pán, pokud to byl on, psal přece svou kroniku v řeči vázané.

Tady je snad i odpověď na otázku, proč dnes knižně, po tolika letech. Nikdy jsem na to nemyslel, domníváje se, že historikové se tou rozporuplnou historií budou chtít zabývat právě pro její nejednoduchost a rozpory. Ale časem jsem se stále víc přesvědčoval, že to, co jsem řekl o moci a médiích, platí i dál, a že by český občan, pokud bude mít zájem, měl mít k dispozici i jinou verzi, která zůstala uložena jen mezi prameny. A tady je historie té knížky: Dušan Havlíček v daleké Ženevě udělal tu obrovskou práci, kterou v Čechách ani na Moravě neudělal žádný ústav, a uložil celých těch dvacet ročníků římských *Listů* do počítače. Při té příležitosti mi párkrát poslal pár Dalimilů s tím, že by se to snad mělo vydat. Postupně se ukázalo, že v už zmíněných podmínkách a na okraji všezabírajícího psaní a činnosti pro obživu vzniklo víc než 250 normostránek, které jsou svým způsobem také kronikou našeho tehdejšího myšlení o domovu a světě, a jaksi i domova a světa onoho dvacetiletí. A přitom se to, tenkrát, jak se ukázalo, dostalo doma ke strašně malému počtu čtenářů. Tak jsem nakonec kývl, s tím, že se musí vydat všechno, aby se v tom tentokrát ti, které to či ono bude zajímat, mohli přebrat a nemohli říct, že jsem si vybral, co se mi hodilo (vyhodil jsem jen dva Dalimily, které jsem nenapsal, další dva tři, jež se příliš vztahovaly k dnes nezajímavé aktualitě, a pak několik větších textů, co už vyšly v jiných mých knížkách).

Měl jsem radši napsat knížku? Nebo nad tím vším mávnout rukou? Mne na tom ovšem nejvíc zajímá ta kronika právě jako novinářská práce, se vším všudy. Kromě toho to prý má být, pro pořádek.

AJL

Trochu historie

LN, LL, L

V květnu 1969 vyšlo v Praze poslední číslo týdeníku Svazu československých spisovatelů – *Listy*. Letos vstupuje do svého desátého ročníku časopis československé socialistické opozice – *Listy*. Deset let je v životě časopisu tohoto typu doba neuvěřitelně dlouhá – a přitom je tolik novin, časopisů, revuí, jež vycházejí denně, týdně, měsíčně už dvacet, třicet, padesát let, aniž to kdo pozoruje. Čím to je? A jaký je vztah mezi *Listy* a *Listy*?

Pražské *Listy* byly – ale to už vlastně celá jedna česká generace nepamatuje – poslední verzi časopisu, který ve své původní podobě začal někdy v roce 1950 jako *Literární noviny*. A *Literární noviny*... ne, bude líp zopakovat stručně celou historii. Je tolik těch, co ji neznají nebo ji už zapomněli.

Na začátku byly *Lidové noviny*. Deník. Vycházely v Brně, četly se po celé republice, v letech dvacátých a třicátých, byly deníkem české liberální inteligence, jejich tradice je spjata se jménem velkého českého novináře toho období, Ferdinanda Peroutky, a do jejich redakce patřili Karel Čapek i Eduard Bass, Jiří Mahen i Karel Poláček, Eduard Golombek i Edvard Valenta a celá další plejáda slavných jmen české literatury a českého novinářství první republiky. Peroutku nacisté zavřeli hned po 15. březnu 1939 a *Lidovky* přežily okupaci, aniž protektorátní glajchšaltování vážněji poškodilo jedinečnou reputaci, kterou si před válkou získaly. Jako prototyp skutečného, nezávislého deníku inteligence. Ve své tradici pokračovaly *Lidovky*, pod Peroutkovým vedením, až do února 1948. Peroutka odešel do zahraničí, a *Lidové noviny* byly přiděleny Svazu československých spisovatelů. Novým šéfredaktorem byl jmenován spisovatel Jan Drda, který byl sám za okupace členem redakce *Lidovek*.

Jenže Svaz čs. spisovatelů měl v té době už svůj týdeník, *Kulturní politiku*, jehož šéfredaktorem byl divadelní režisér E. F. Burian. *Kulturní politika*, neboli *KP*, jak se jí říkalo (časopis měl zkratku, emblém i v titulu, jak ho kdysi navrhl Zdeněk Rossman), byla od svého prvního čísla v září 1945 otevřeně prokomunistická, ale finančně i administrativně nezávislá na KSČ. Vydavatelem týdeníku bylo sociálně demokratické, legionářské nakladatelství Čin (vydavatel spisů TGM) a formálním majitelem Kruh přátel divadla E. F. Buriana. Postupem doby se nezávislost časopisu na sekretariátu KSČ stala trnem v oku Rudolfa Slánského a některých dalších, kteří se pokusili buď časopis umlčet, nebo dostat pod kontrolu. Proto byla v roce 1947 uzavřena dohoda mezi vydavateli, redakcí *KP* a Syndikátem-Svazem čs. spisovatelů, že se *KP* stane orgánem Svazu, což mělo zaručit větší autonomii, než mohl Kruh přátel, organizace v té době už jenom fiktivní.

Únor 1948 učinil ovšem každému typu nezávislosti definitivní konec a otázka dalšího osudu *KP* byla jen otázkou měsíců. Pod záminkou údajné výroby protistranických a protistátních materiálů v redakci *KP* (do aféry byl neslavně zapleten básník Vítězslav Nezval) rozpoutal sekretariát KSČ proti redakci *KP* interní teroristickou kampaň, která nakonec vedla k zániku časopisu.

Oficiální verze pro veřejnost byla, že Svaz čs. spisovatelů získal nedávno vlastní deník, když předtím měl už i týdeník. Protože ani tak mohutná organizace, jako je Svaz sovětských spisovatelů, nemá svůj deník, není myslitelné, aby Svaz spisovatelů československých deník měl, a k tomu ještě týdeník navíc. Pročež, rozhodla strana šalamounsky, *Lidové noviny* a *KP* se sloučí (tím zmizí ze světa jak nepohodlná peroutkovská tradice, tak neposlušná *KP*) v nový týdeník Svazu spisovatelů, který se, po sovětském vzoru, bude nazývat *Literární noviny*. Šéfredaktor: František Branislav. Redaktoři *KP* přejdou do nového časopisu. Taková byla teorie. V praxi zůstalo sloučení na papíře, redaktoři *KP* byli povyházeni, stejně jako většina redaktorů bývalých *Lidovek*.

Františka Branislava později vystřídal Jan Pilař, pod jehož velením se *Literární noviny* staly nejen kulturním orgánem českého literárního stalinismu, ale i zvěstovatelem prvního, nesmělého tání v letech 1955–1956. Tomu udělal nepřímo konec II. sjezd čs. spisovatelů, když *Literární noviny* otiskly texty některých kontroverzních vystoupení (Seifert, Hrubín), a navíc připustily polemiku mezi filozofy Kosíkem a Svitákem o marxistickém humanismu. Jan Pilař padl – jako vždycky doměkka, tj. do křesla šéfredaktora nakladatelství Československý spisovatel, odkud vyhnali duchovního otce české literární obrody Ladislava Fikara – a na jeho místo přišel nejvěrnější z věrných, nejbezbarvější z bezbarvých, nejnenadanější z nenadaných, nejzbabělejší ze zbabělých, Josef Rybák (jeho jmenování národním umělcem na vrcholu kulturní genocidy sedmdesátých let mu, doufáme, každý ze srdce přál). Na okamžik postavil *Literárky* znovu do latě, ale jen na okamžik. Už v roce 1961 se redakce jako celek postavila proti němu, Rybák musel odejít a redaktoři časem sami zvolili ze svého středu novým šéfredaktorem Milana Jungmanna.

Historie *Literárek* od roku 1961 do roku 1969 byla už vypsána a ještě mnohokrát bude. Za několik let se tu podařilo vzkřísit to nejlepší z velké žurnalistické tradice *Lidovek*, učinit *Literární noviny* nejen centrem, ale skutečnou tribunou českého kulturního i veřejného života a – profesionálně i kvalitou – jedním z nejlepších evropských časopisů vůbec. Redakce dokázala kolem sebe soustředit nejlepší síly v českém kulturním a veřejném životě té doby, bez ohledu na politickou, generační či názorovou příslušnost. S jejich pomocí neustále pomáhala prolamovat ledový nános nedávné i dávnější minulosti a díky velkému nákladu (150 000 výtisků četlo týdně v Československu milion lidí) připravovala půdu k obrodnému procesu, v jehož průběhu se idea demokratického socialismu v průmyslově vyspělé zemi s tisíciletou západní kulturní tradicí stala majetkem milionů.

Proto byl také poslední úder Novotného režimu veden na začátku podzimu roku 1967 proti těm, kteří zvedli hlas na IV. sjez-

du čs. spisovatelů, proti Svazu spisovatelů, ale především proti *Literárním novinám*: celé vedení redakce vyhnali a ostatní členové redakce, jimž bylo nabídnuto zůstat, odmítli. Ministerstvo kultury, které se stalo novým vydavatelem listu, nenašlo kolaboranty, a tak nakonec byli do nových „lži-Literárek“ odveleni redaktoři vojenského tisku. Náklad přes noc poklesl na třicet tisíc prodaných exemplářů, novinové stánky tajně soutěžily, kdo prodá méně výtisků listu, který nestydatě vycházel pod nezměněnou hlavičkou. Nicméně aby se zachovalo dekorum, tisklo se dál se státní subvencí každý týden 150 000, které se pak házely do stoupy – jen aby „nikdo nic nepoznal“.

Když se celá fasáda lži sesypala začátkem ledna 1968, podnikl Svaz čs. spisovatelů v čele s novým předsedou Eduardem Goldstückerem všechny kroky k tomu, aby *Literárky* mohly opět začít vycházet. Vydávání *lži-Literárek* bylo zastaveno, a aby se předešlo administrativním průtahům, začaly v březnu 1968 staré *Literárky* vycházet pod novou hlavičkou *Literární listy* – *LL* (*Literární noviny* měly od jisté doby v hlavičce zároveň i emblém *LN*). V průběhu jara 1968 bylo rozhodnuto, že od 28. října 1968 se *Literární listy* stanou deníkem, pod obnoveným titulem *Lidové noviny*, jehož nedělní vydání bude mít vlastní redakci a bude se nazývat *Literární noviny*. A. J. Liehm (který byl kdysi vedoucím redaktorem *Kulturní politiky*, od roku 1961 redaktorem a později členem vedení redakce *LN* a *LL*) byl jmenován šéfredaktorem. Předsedou redakční rady se stal filozof Karel Kosík, šéfredaktorem nedělních *Literárních novin* Milan Jungmann. Redakci nového deníku-týdeníku byla přidělena budova bývalé Hlavní správy tiskového dohledu (cenzury).

Sovětská invaze učinila samozřejmě konec iluzi o možnosti obnovit demokratický socialistický tisk v sovětské části Evropy a rozvíjet kulturní tradice každého národa v duchu jeho vlastní minulosti i národní a intelektuální osobitosti. Po vydání několika ilegálních čísel redakce *LL* sama zastavila další vydávání časopisu, jež bylo obnoveno až v listopadu 1968 pod titulem *LISTY* – *L* (změna názvu ze stejných důvodů jako v březnu – z hlediska úřadů mělo jít o nový časopis). *LISTY*

byly s konečnou platností zakázány v květnu 1969, redakce rozeznána, místnosti i archiv konfiskovány atd. (Po jedenácti letech nebylo mnohým z redaktorů *LN*, *LL* a *L* dodnes povoleno pracovat v oboru třeba jen vzdáleně příbuzném jejich specializaci a nejeden dodnes myje výkladní skříně, dělá vrátného atd. atp. – tuhle historii všichni až příliš dobře znají.)

My, kteří jsme se octli v zahraničí, jsme stáli před otázkou, zda máme právo, sami a bez účasti těch, kteří jsou doma – což je drtivá většina –, tuto tradici alespoň skromně obnovit, pokusit se na ni alespoň ve skromném rozsahu navázat. Nechtěli jsme, a také jsme nemohli, jakkoli zatahovat do těchto úvah přátele a spolupracovníky, kteří byli obětí perzekucí v Československu. Přitom nám připadalo skoro nemožné prostě si přisvojit titul, tradici, všechno, co *Literárky* či *Listy* znamenaly, a co nepatřilo jenom nám. Dlouho jsme váhali, až jsme nakonec dospěli k závěru, že máme-li vůbec začít časopis adresovaný především domů, jsou *Listy* jediným možným, skutečným, pravým symbolem všeho, co nás spojuje, co je a zůstane živé a čemu chceme zasvětit, co zbývá z našich životů.

Tak se v roce 1970 zrodily římské *Listy*. Za podmínek, které vyvolávaly úsměv, tak jako ho dodnes vyvolává způsob jejich existence, jmenovitě na pozadí historek pražské propagandy o jejich finančních zdrojích apod. Nikoho nás tenkrát nenapadlo, že tu budeme ještě za deset let, že vydržíme tak dlouho. Upřímně řečeno, také jsme si nemysleli, že to, co se v Československu tenkrát dělo, a co potvrzovalo nejčernější obavy, vyslovené na IV. sjezdu spisovatelů a v některých zveřejněných textech, by mohlo trvat tak dlouho. Uprostřed Evropy, s celým tím obrovským kulturním a civilizačním zázemím, na něž jsme byli tak hrdí. Což znamená, že jsme prostě doufali – a doufat nepřestáváme –, že nás nebude zapotřebí. Ne nás jako osob, jako jednotlivců, ale nás jako těch, kteří považují za svou povinnost umožnit, především těm doma, aby někde pro budoucnost zaznamenali, co bylo a jak to bylo, a že není pravda, že se národ sklonil jako celek, beze zbytku, před argumentem hrubé síly, která nevidí než moc a její zachování.

LN, *LL* i *L* se v šedesátých letech staly v Praze symbolem oné nedělitelné jednoty mezi skutečnou českou kulturou, skutečnou českou politikou, a pochopitelně skutečnou českou žurnalistikou. Toto spojení bylo obsahem českého devatenáctého století, a vůbec dominovalo nejlepším okamžikům v dávnější i zcela nedávné české historii.

Proto nám připadá samozřejmé, že v tomto čísle, které zahajuje jubilejní desátý ročník římských *Listů*, patří přední místo kultuře, která v Čechách vždycky obouvala boty politiky, když tato byla vyhnána z veřejného kolbiště.

A že máme začít – pro ty, kteří ho nikdy neslyšeli ani nečetli, pro ty, kteří zapomněli, i pro ty, kteří nikdy nezapomenou – textem projevu, jímž Milan Kundera zahájil v červnu 1967 IV. sjezd Svazu čs. spisovatelů.

Listy, ročník X., číslo 1, únor 1980

Názory tak řečeného Dalimila

Polsko – březen 71

S odstupem dvou měsíců jeví se krvavé bouře v severopolských přístavech a politická krize, jež následovala, jako modelový příklad krizové situace ve východní Evropě. Počet 45 mrtvých a 1165 raněných svědčí o tom, že šlo o povstání, jaká se jinde nazývají revolucí (čísla ostatně nejsou zřejmě definitivní a ÚV polské PSDS pověřil zvláštní výbor jejich prověřením). A tak tedy další polské povstání znovu připomnělo, že po druhé světové válce na evropském kontinentě toliko ve východní Evropě dochází k střelení do dělnictva v rozsahu známém z minulých století, k zahraničním vojenským intervencím, k pronásledování židovského obyvatelstva a tajným falšovaným politickým procesům. Východní Evropa se prostě stala rezervací historické minulosti, zoufale udržované stalinskou vojenskou a policejní mocí. Jenže dvacáté století se i tu dere na povrch všemi póry, udržet je v ilegalitě nelze, východní Evropa puká ve švech. Především NDR, Polsko, Maďarsko, včera Československo, dnes znovu Polsko, nemluvě o Jugoslávii, Rumunsku... A zítra? Pozití? Kdosi nedávno řekl: Naši kůži nám věru nikdo nemůže závidět, ale s Brežněvem bych neměnil...

Na Východě není přitom problém číslo 1, 2, 3 atd. Není priorit. Československá zkušenost ukázala a polská dnes potvrdila, že politické problémy jsou nerozlučně spjaty s ekonomickými a naopak, že jedny nelze řešit bez druhých.

Polská hospodářská krize při vší specifičnosti není ve svých příčinách odlišná od krize v ostatních východoevropských zemích. Zemědělství se strukturou a produktivitou starou padesát i více let nestačí uživit zemi – i když katolické zemědělské obyvatelstvo a jeho politický mluvčí, církev, mohou zaručit

zdání politické stability. Průmysl se opírá o slezskou uhelnou a železnou základnu a o přístavy na severu, tedy o dva pilíře, o jaké se opírala industrializace jinde v Evropě před 100–150 lety. V Polsku jsou to navíc pilíře z velké části etnicky nové, s labilním, nedost hluboce vkořeněným obyvatelstvem, které sem většinou přišlo teprve po druhé světové válce. Kolem těchto dvou základních daností pevná hradba centrálního plánu, centrálně určovaných cen, subvencí, nehybná struktura bez jakékoli perspektivy vývoje. A dvě ekonomicky privilegované vrstvy obyvatelstva – slezští horníci a hutníci jako opora strany a zemědělci jako hlavní opora církve.

Gomułkovský stranicko-policejní aparát se v roce 1968 opřel o nacionalistickou ideologii a za neutrality dělnictva a zemědělců likvidoval prvky politického oživení mezi inteligencí, jmenovitě studentskou a židovskou (jejíž spojení se socialistickým politickým ideálem je v Polsku tradiční). Když potom pomohl vojensky zlikvidovat revoluční proces v Československu, cítil se polský režim dostatečně bezpečný, aby mohl provést tzv. ekonomickou reformu. Půl stovky oficiálních mrtvých a přes tisíc raněných však znovu dokázalo, že čím pevněji zapčeš ústa lidem, tím méně si můžeš dovolit zasáhnout do ekonomického systému.

Už v Československu bylo jasné, že likvidace stalinské ekonomiky bude bolestnou operací a postižení budou nutně i ti, které privilegovala uhelně-ocelová koncepce hospodářského rozvoje. Jediná možnost, jak takový bolestný chirurgický zákrok provést, spočívala v demokratizaci společenského systému, ve vytvoření dělnické demokracie. V rámci nové demokratické struktury, za aktivní účasti dělnických rad, by pak bylo možné veřejně připravit a prosadit i bolestná opatření k ozdravení těžce nemocné ekonomiky. Jenže demokratizace systému se nemůže omezit jenom na ekonomiku, a v tom je právě ten háček.

Gomułkovo vedení si však řeklo, že tuto základní pravdu prostě přechytračí. Likvidací politické opozice v roce 1968 vytvořilo v zemi hřbitovní klid, do něhož koncem podzimu 1970

zazněl spontánní aplaus podpisu západo-německo-polské dohody o hranicích na Odře a Nise. Neexistence sebemenší politické struktury a sebenepatrnějšího pohybu uvnitř země a nesporný úspěch zahraničněpolitický zaslepily polské vedení už docela. Domnívalo se, že teď přišel příhodný psychologický okamžik k chirurgickému zákroku do těla chřadnoucího hospodářství a k nutnému snížení životní úrovně obyvatelstva.

Brutální reakce, s níž se tato chytristika potkala, je plná důležitých poučení. Především ukazuje, že faktická neexistence odborů, dělnických organizací a demokratických politických vazeb mezi zaměstnavatelem (jímž je v tomto případě stát) a zaměstnanci vytváří stejnou masovou psychologii jako v průmyslových zemích první poloviny minulého století.

Druhé poučení je, že dělnictvo všude a bez rozdílu – v živelné, nikým neřízené akci – vypálilo sekretariáty Polské sjednocené dělnické strany. „Gomułka se mylně domníval, že jde o kontrarevoluci,“ prohlašuje Gierek na zasedání ÚV. Také si myslíme. Jenže jak to pak je – a to je spíš otázka pro dnešní tzv. ÚV KSČ a autory onoho neuvěřitelného dokumentu nazvaného „Poučení“... –, když dělnická vzpoura, oficiálně označená za nikoli kontrarevoluční, útočí na sekretariáty vládnoucí „dělnické“ strany, v níž spatřuje reprezentanta útlatku? Tak tomu bylo ostatně už v Poznani i v Berlíně, a pochopitelně v Budapešti... V jediné zemi tento moment chyběl – v Československu. Zřejmě proto, že tam šlo o „kontrarevoluci“...

Přenechme však tyto starosti další etapě polského vývoje, který je teprve v samých počátcích (nikde není napsáno, že i on nenajde nakonec znovu své normalizátory, kteří mu také přišijí nálepku kontrarevoluce, jak se sluší a patří).

Dva měsíce po prosincovém masakru je Polsko v některých ohledech dál, než bylo Československo dva měsíce po Lednu. Hlavní představitelé Gomułkova režimu byli odstraněni z vedení strany i státu, je jasno v otázce sjezdu strany, byly učiněny konkrétní kroky k vyrovnání s církví.

Ve srovnání s Československem 1968 má na své straně další nesmírnou výhodu, a tou je úprava vztahů mezi SSSR a NSR

a Polskem a NSR. Jeden z důležitých předmětů sporu je tak předsed odstraněn z cesty a ze seznamu sovětských nástrojů zmizela španělská bota první velikosti.

Skutečnost, že sovětské jednotky jsou už dvacet pět let na polském území, má za následek, že polská veřejnost dávno nemá iluze, jimž propadala veřejnost československá. Co v Československu na jaře 1968 nejvíc jitřilo a vyvolávalo výpady na adresu SSSR, se bere v Polsku po léta jako nutné zlo a nehraje podstatnou psychologickou roli.

Také polská inteligence je jiná, spíš nakloněná zabývat se ve chvíli uvolnění otázkami národních polských zájmů a tradic než debatami o socialistické doktríně, na něž je Brežněvův SSSR velice citlivý. Ostatně, k polskému národnímu vědomí se obrátil Gierek okamžitě jedním ze svých prvních rozhodnutí: vyhlášením celonárodní sbírky na obnovu varšavského královského zámku, národního symbolu samostatnosti a odboje – nikoli proti Němcům, nýbrž proti Rusům.

Gierek si tedy zatím počíná jako pragmatický energický politik. Ovšem cesta, kterou má před sebou, je daleká a leží na ní mnoho překážek. Vnitropoliticky je to především ekonomická situace země, katastrofální stav prakticky všech odvětví jejího hospodářství. Gierekova síla, spočívající v tom, že se opírá o uhelnou a hutní základnu ve Slezsku a o proletariát této oblasti, se může stát jeho slabostí ve chvíli, kdy se ukáže, že další hospodářský vývoj Polska musí jít cestou, která bude v rozporu s jejím privilegovaným postavením.

Ani cesta ke sjezdu nebude snadná, tím spíš, že v tuto chvíli už začíná tlak na vytvoření horizontálních vazeb uvnitř země, na uvolnění cenzury tisku atd. atp. Tady bude mnoho záležet na tom, zda Gierek dokáže přibrat představitele inteligence (i nestranické) s autoritou k přímé spolupráci na vytváření své politiky a poskytne jim dostatečné záruky o svých úmyslech, aby se necítili nuceni vystavit ho tlaku, dřív než ho nový sjezd strany učiní méně závislým na podpoře negomuľkovských sil.

A konečně je tu problém zahraničněpolitický. Prohlubování východoněmeckých hospodářských obtíží a zvyšování poli-

tického napětí v NDR právě v důsledku polsko- a sovětsko-západo-německých dohod, hřbitovní klid v Československu, jež je dnes na opačném pólu polské situace, nejistá rovnováha mezi ekonomickou a politickou tolerancí v Maďarsku, celková úroveň moskevského vedení a tlak, jemuž je vystaveno v předvečer sjezdu KSSS – to všechno bude polský vývoj krajně komplikovat.

Ovšem rozhodující nakonec bude, zda a jak se podaří vytvořit v Polsku demokratické struktury, to znamená změnit politický systém a přitom se vyhnout československému osudu. Vytvoření takových struktur, změna systému, je totiž podmínka každého skutečného pokroku. Moskva má pravdu v tom, že za posledních dvacet pět let se všude nakupilo tolik hořkosti, že každé uvolnění hrozí vyvolat přinejmenším diskuzi o uplynulém období. S důsledky, jež lze stěží dohlédnout.

Kam však vede odmítnutí demokratizace, ukázal prosinec 1970. A to je kruh, v němž je uzavřena Gierekova politika.

Listy, ročník I., číslo 2, březen 1971

Co s komunistickou stranou?

Zrodila se, jako všechny ostatní, z opojení Říjnem, z představy světové revoluce, z radikalizace mas po první světové válce. Na rozdíl od tolika jiných dostala do vínku legalitu existence a tři desítky let tradice organizovaného marxistického dělnického hnutí. V zemi, jež si zvykla spojovat myšlenku pokroku národního a sociálního, humanismus se socialismem. Rebelie patřila v Čechách odedávna k samozřejmostem, a rebel, buřič, odbojník byly šlechtické přídomky, které rozdával lid, když rodomá šlechta byla rozehnána do všech koutů světa či vykrvácela pod katovou sekerou v předposlední z jeho revolucí.

V té době, a právě z těchto důvodů, se k ní přihlásili mnozí z těch, kdo byli elitou země, jejím hlasem i svědomím, vždy živým a burcuujícím. Stejně jako v dalekém, a přece tak blízkém,

Rusku šli revoluční dělníci ruku v ruce s revoluční inteligencí jako skutečná avantgarda.

Po osmi letech tuto jednotu rozbili. Nejlepší lidé, nejlepší mozky, nejoddanější soudruzi zvedli hlas na protest proti nařízené stalinizaci, již se tehdy říkalo „bolševizace“. A když to nepomohlo, odevzdali i stranické legitimace. Správně pochopili, že těžký stín feudálního Ruska zalehl nejen revoluční ideál, ale i Marxovu revoluční teorii, a že ve jménu revoluce začíná ohněm vypalovat všechno, z čeho tento ideál a tato teorie rostly. Na českou demokratickou tradici dělnických organizací a dělnického hnutí navěsili krunýř poloilegální organizace, v tu chvíli ve vlasti revoluce už pomalu, ale jistě infikované starým carským policejním myšlením.

Světová hospodářská krize a rostoucí fašistická hrozba nestačily sice zabrzdit ani podstatně ovlivnit tento proces v Sovětském svazu, ale donutily zbolševizované komunistické strany, aby se alespoň v poslední chvíli rozpomněly na tradici, z níž se zrodily. V Německu bylo už pozdě, ale jinde se ještě stačila zrodit lidová fronta, společný boj ve Španělsku, akce proti válce a fašismu. Na okamžik se zdálo, že základní hesla bolševizace – „Co je dobré pro SSSR, je dobré pro nás“, „Kritériem činnosti každého komunisty je bezpodmínečná věrnost Sovětskému svazu“ – ustoupila znovu nezbytnosti analýzy vlastních potřeb, vlastní historické situace.

Ale jenom zdálo. Když Stalin podepsal pakt s Hitlerem, když polští komunisté zmizeli ve stalinských koncentracích, když četní němečtí soudruzi byli vydáni hitlerovským esesákům, objevilo se znovu dilema, před nímž stáli komunisté v době čistek a procesů: Je skutečně bezpodmínečná podpora SSSR v zájmu mezinárodního dělnického hnutí? – Porážka západních demokracií v prvním období války, Hitlerův útok na SSSR a role, kterou Sovětský svaz sehrál ve druhé světové válce, však znovu jako by ospravedlnily heslo ražené bolševizací.

Za ta léta ovšem prošly komunistické strany dlouhým vnitřním vývojem. A jmenovitě ty, jimž demokratická struktura jejich země umožnila důsledně vybudovat kompletní vlastní sta-

linskou strukturu. Patnáct let neustálého prověřování stranických funkcionářů oním základním kritériem, jímž byla naprostá, bezpodmínečná věrnost SSSR, neponechalo na žádném z vedoucích míst nikoho, kdo by nebyl takto prověřen přímo sovětskou stranou. Kdysi se rozumělo samo sebou, že Kominternu bude schvalovat vedoucí funkcionáře každé ze svých sekcí. Když zájem světové revoluce byl nahrazen zájmem SSSR, zprvu neoficiálně a pak zcela úředně, zdálo se mnohým, že je to jen formální rozdíl. Léta války a poválečné období ukázaly, že je to rozdíl podstatný.

Po druhé světové válce bylo zájmem Sovětského svazu vytvořit si co nejdále sahající předpolí v Evropě, využít ekonomických zdrojů východoevropských zemí k zacelení vlastních válečných ran a zvýšení vlastní vojenské a ekonomické síly, upevnit své postavení druhé světové velmoci vytvořením rozsáhlé oblasti, vojensky, ekonomicky i politicky kontrolované z Moskvy. Komunisté, dosazení k moci nikoli z titulu vlastní síly – s výjimkou Jugoslávie, Albánie a do jisté míry Československa –, nýbrž z titulu nejoddanějších ručitelů sovětských zájmů, měli tak znovu jediný úkol: dbát, aby lidově demokratické země konaly jen to, co je dobré pro SSSR. Když jugoslávští komunisté dali přednost vlastním zájmům, vlastní národní hrdosti, vlastní zkušenosti a vlastní tradici, byli vzápětí vyobcováni a zavrženi jako agenti imperialismu.

Tehdy se poprvé ukázalo, že jediným skutečným ručitelem sovětských zájmů je vojenská okupace. Podmínky k okupaci Jugoslávie nebyly v roce 1948 zralé, nicméně tato zkušenost posloužila jako důležité poučení pro stalinskou politiku celého následujícího období. Povstání v Berlíně se řešilo s pomocí sovětských tanků. Poznaňská vzpoura našla své vyústění ve Varšavě obklíčené sovětskými tanky. Maďarské povstání bylo utopeno v krvi sovětskými jednotkami. Pražské jaro zahynulo pod pásy sovětských tanků. A v prosinci 1970 se polská krize řešila masakrem dělníků, jaký nemá v poválečných evropských dějinách obdoby, s odvoláním na to, že to byl jediný způsob, jak se vyhnout sovětské intervenci.

Jedině Čínská lidová republika, Jugoslávie, a paradoxně Albánie, našly cestu z tohoto železného řetězu „komunistické disciplíny“ a „věrnosti vlasti revoluce“. Zájmy SSSR tam nejsou okamžitě oficiálně totožné se zájmy dělnické třídy, se zájmy lidu, národa, revoluce. Komunistické strany jsou tam stále ještě národními stranami.

Jak prošla touto křížovou cestou Komunistická strana Československa? Vyšla na ni silnější než většina ostatních hlubokou tradicí českého dělnického hnutí. Na každém zastavení se pokusila narovnat, aby vzápětí klesla vždy o něco níže pod křížem přísahané bezpodmínečné věrnosti. V roce 1968 se zdálo, že by mohla využít svého postavení jediné, monopolní politické reprezentace k tomu, aby se opřela o vlastní zemi, o vlastní národ, o vlastní lid, o vlastní dělnickou třídu, získat zpět svou hrdost, své proklamované poslání, ospravedlnit své postavení v zemi – i když už ne postavení monopolní – a prokázat, že všechny oběti a ústupky posledních čtyřiceti let nezničily jiskru, z níž se zrodila.

XIV. sjezd KSČ, konaný ve stínu sovětských tanků pod ochranou pražského dělnictva, byl posledním revolučním činem strany, jejím aktem jako strany vlastního lidu, vlastního národa. Všechno, co následovalo, byly už jenom drobnější nebo větší kroky ke konečné kapitole, kterou napíše tzv. čtrnáctý sjezd bé. Neboť pražské jaro, Dubčekův „socialismus s lidskou tváří“ odpovídaly tužbám českého a slovenského lidu, odpovídaly nadějím národů Evropy, a nejen Evropy, ale neodpovídaly zájmům Brežněvova SSSR. A protože kritériem činnosti každého komunisty je od roku 1929 bezpodmínečná věrnost zájmům SSSR, museli čeští a slovenští komunisté volit: buď Československo, nebo síla, která je okupovala a znemožnila na dlouhou dobu jeho přirozený rozvoj. Půl milionu neprošlo touto prověrkou, ti nejlepší, nejvěrnější, nejčistší, jediní, pro které ještě něco znamenají slova socialismus, osvobození národů, vláda pracujících, demokracie z lidu a pro lid. Ostatní si uchovali legitimaci. Jako příslušníci strany, jež uznává jediné základní hledisko: zájem SSSR. Jako příslušníci strany,

jejíž povinností je hájit okupaci Československa a prosazovat zájmy okupantů. Taková je logika stalinismu. Logika surová, neúprosná, s níž nic nepořídí žádné alibi.

Co tedy s Komunistickou stranou Československa? Najde se ještě někdy dost Čechů a Slováků, kteří budou ochotni vést dělicí čáru mezi stalinismem a komunismem, mezi okupací a komunistickou stranou, příkořím, jež bylo zemi způsobeno, a komunisty? V zemi, jako je Československo, se to zdá spíše málo pravděpodobné. Samozřejmě, věci nezůstanou, jak jsou. Vývoj, historie, příští krize, to všechno si vynutí novou diferenciaci, a protože je KSČ znovu z vůle okupantů jedinou monopolní politickou silou, bude se přes ni, skrze ni a „díky“ ní prosazovat řada věcí, jež jsou v rozporu se zásadami dnes hlásanými. Ale to všechno bude jen východisko z nouze. Strana byla redukována na stafáž, na oleandr, skutečnou moc mají v rukou okupanti, policie, armáda, a politická strana je tu jen k tomu, aby jednou za čas potvrdila legalitu postavení těch, kteří jsou momentálně pověřeni dozorem.

Češi ani Slováci nikdy nezapomenou na to, co bylo v roce 1968 a po něm. A až se jednou stalinský systém s hanbou rozpadne – a to nebude trvat tak dlouho, jak se některým dnes zdá –, bude těžko rozlišovat mezi komunistickou stranou a těmi, jež stokrát prokleli. Že bylo půl milionu komunistů, kteří vsadili celou svou existenci, aby vrátili svému lidu právo na důstojný život samosprávných, svrchovaných lidí? To nikdo nepopírá, a bylo by jich pravděpodobně o milion více, kdyby byli zvítězili. Ale ani oni, ani nikdo jiný už nemůže vrátit Komunistické straně Československa, o co ji definitivně připravil stalinský či brežněvovský Sovětský svaz. Nemohou jí vrátit postavení vedoucí národní strany, důvěru většiny občanů příštího svobodného socialistického Československa.

KSČ odumřela v den, kdy odvolala. Nebo kdy odvolali jejím jménem. Historie nezná v tomto ohledu odpuštění. To věděli všichni, kteří během tisíciletí volili smrt, ponížení, vyhnanství, ale neodvolali. To věděl Alexander Dubček a všichni, kteří vo-

lili jako on. Dějiny jim to nezapomenou a jejich lid jim jednou postaví pomník, jaký zasluhují.

Ale ani oni už nevzkřísí k životu komunistickou stranu v té podobě, jakou měla a mohla mít v roce 1968. I kdyby stokrát chtěli, i kdyby stokrát prohlašovali, že stalinismus není komunismus, že sovětský imperialismus nemá nic společného se zájmy revoluce. Protože tohle všechno už nezávisí na nich. O tom bude rozhodovat národ, země, ti, kteří věci prožívali, ale nedělali. Neboť dějiny, jak známo, jsou vždycky jen tím, čím se jeví těm, kteří na jejich tvorbě nebyli bezprostředně zúčastněni.

Ne, není a nebude už v národním životě – ať už si jeho politické uspořádání představujeme jakkoli – místa pro skutečnou masovou stranu, jež stojí a padá s perspektivou okupace a místodržitelství. Takové strany vždy hynuly, ať se jmenovaly jakkoli. Ve všech společenstvích. A co tedy všichni ti poctiví komunisté, kteří chtěli dobré pro svou zemi, nikdy se nepodíleli na výhodách moci a na jaře 1968 i po okupaci dokázali upřímnost, poctivost a nezištnost svých úmyslů i činů? Brežněvovi dozorci jich spočítali přes půl milionu. Každý z nich má svůj podíl viny. Ale každý, kdo si toto uvědomí a přitom ví, že rok 1968 a další mu dávají legitimaci k tomu hledět zpříma do očí svým spoluobčanům, si najde místo v politické existenci národního celku. To platí, ať už jsou doma nebo v zahraničí. A bude jich třeba jako soli, jejich zkušeností, obětavosti, nadšení. Jen je třeba nehledět zpátky nýbrž kupředu.

Listy, ročník I., číslo 3, květen 1971

Čína – třetí světová velmoc

První americké kroky k normalizaci vztahů s Čínskou lidovou republikou jsou patrně nejdůležitější mezinárodní událostí tohoto roku. Je více než pravděpodobné, že s odstupem doby je budeme hodnotit jako událost historickou.

Mezinárodní situace po druhé světové válce byla až dosud charakterizována novým přerozdělením světa a sfér vlivu mezi toliko dvě velmoci: SSSR a USA. SSSR převzal do značné míry roli Německa v Evropě (československá zkušenost je dobrou ilustrací tohoto faktu), Spojené státy roli Japonska v Asii, a obě velmoci, opírajíce se o svou atomovou a raketovou sílu, se pustily do urputné soutěže o nástupnictví po dvou dalších světových velmocích z doby válečné a předválečné: Velké Británii a Francii. Spojené státy si doslova obuly francouzské boty v Indočíně, kdežto SSSR s mnohem větším úspěchem obsadil prázdný prostor vzniklý na Blízkém a Středním východě (arabský svět, ale i Indie a Ceylon, o Afghánistánu nemluvě) odchodem Velké Británie a její přeměnou v mocnost víceméně evropskou. A zatímco obě světové velmoci vedou tichý zápas o poslední dosud volný kontinent, Afriku, rýsuje se už na obzoru změna dosavadní situace.

Sovětský svaz se vyrovná Spojeným státům vojenskou silou. Ve všech ostatních parametrech za nimi daleko zaostává, a zaostává dokonce i za celou řadou dalších menších mocností. Jeho role druhé a jediné další světové velmoci je dána právě jen vojenským potenciálem, rozlohou a počtem obyvatelstva. A především tím, že není, či lépe nebylo dalších pretendentů. Je daleko více zájmem SSSR než zájmem USA tuto situaci za každou cenu udržet, protože přítomnost dalších světových velmocí v mezinárodní aréně nutně zredukuje mezinárodní roli SSSR a tím prohloubí vnitřní krizi neostalinského systému.

Kořeny sovětsko-čínského konfliktu jsou právě zde. Když ztroskotál – podobně jako kdysi v Jugoslávii, ale tentokrát s nezměřitelně většími důsledky – pokus o ovládnutí Číny pod rouškou přátelství a pomoci, nastoupila Moskva druhou cestu. Cestu, kterou by J. F. Dulles nazval zadržováním a zatlačováním. I Čína, podobně jako Blízký a Střední východ či jihovýchodní Asie, se po druhé světové válce totiž jevila jako volné dědictví po poražených či oslabených velmocích. Zprvu americká a později i sovětská politika tu byla a je diktována jen

a jen snahou nezaostat v zápase o nástupnictví při novém dělení světa a sfér vlivu.

Čínským komunistům se však podařilo, co se nepodařilo po staletí nikomu před nimi. Z prvků evropského marxismu ve všech jeho podobách, včetně stalinské a titovské, vyrobili soudržnou, dostatečně jednoduchou a srozumitelnou ideologii, náboženství, jež jediné mohlo sehrát sjednocující roli na obrovském, etnicky i jazykově značně heterogenním kontinentě. Všechny dosavadní pokusy o interpretaci maoismu a kulturní revoluce – ať už podnikané marxisty či antimarxisty – ztroskotaly na tom, že v rozporu s Marxem interpretovaly toliko ideologii, a nikoli skutečně probíhající politicko-ekonomický proces.* Čína prostě plní úkoly základní industrializace a vytváření centralizovaného státu pod praporem náboženství, ideologie, které si k tomu účelu vytvořila a jež v procesu kulturní revoluce učinila jednoduchým a srozumitelným evangeliem mas. Tak jako jiní v jiných historických obdobích pracovali na podobných úkolech pod jinými prapory (třeba pod praporem reformace, puritanismu, anglikánství), plnicími naprosto stejnou historickou funkci. S podobností v mnohém až příliš nápadnou, aby mohla ujít jen trochu pozornějšímu pozorovateli.

Vytvoření sjednocující, srozumitelné státní ideologie, o kterou se může opřít plnění úkolů čínského státu uvnitř i navenek, umožnilo přetvoření Číny z kolbiště velmocenských zájmů ve velmoc. Tato velmoc je pochopitelně v důsledku své celkové zaostalosti vnitřně slabší než ostatní, i menší mocnosti (podobně jako SSSR, i když v jiných parametrech), ale vojenskou silou, rozlohou a jmenovitě počtem obyvatelstva tento nedostatek plně nahrazuje. Navíc má v sobě obrovský dynamismus vytváření centralizovaného státu a základní in-

* Československá zkušenost se SSSR dobře ukázala, že ideologie je toliko „falešným vědomím“ a že Marxova varování v tomto směru stále platí. Francouzský marxistický filozof, člen FKS, L. Althusser, říká dosti přesně: „Ideologie je systém představ (obrazů, mýtů, idejí, konceptů, jak kdy), vybavený vlastní logikou a vlastní řečí, jemuž připadlo historicky existovat a plnit historickou úlohu uvnitř určité společnosti...“

dustrializace (který se splněním těchto úkolů změnil v SSSR v reakční konzervativismus).

Spojené státy, zdá se, začaly chápat, co se stalo, dřív než mnozí marxisté. Navzdory své posedlosti antikomunismem, z něhož učinily dokonce součást vlastní státní ideologie, dokázaly roztrhnout ideologický závoj, který je oslepoval, a uvidět skutečnost. Začaly chápat, že čínská ideologie je čímśi jiným, než si mysleli, a že je jejich systému nebezpečná toliko potud, pokud bude moci být díky naprosté izolaci interpretována jako ideologie moderního socialismu. Začaly chápat, že udržování situace, ve které všechno závisí toliko na dvou velmocech, není v jejich zájmu a dává konzervativnímu a krizí zmítanému režimu v Moskvě příliš mnoho moci v základních otázkách světové politiky. Moci, která může být v rukou takového režimu krajně nebezpečná.*

Ale Spojené státy začaly zřejmě chápat i některé jiné věci. Například tu, že ve Vietnamu bojují v tuto chvíli už jenom za zájmy Brežněvova vedení v SSSR. Jedině ono má totiž životní zájem na tom, aby Čínské lidové republice nebyla přiznána její sféra vlivu v jihovýchodní Asii a aby přitom celá tíha tohoto velice pochybného podnikání ležela na druhé velmoci a na decimovaném vietnamském lidu.

Nebo to, že spoléhat se na to, jak budou jednou těžít z konfliktu mezi oběma „komunistickými“ mocnostmi, je spekulace krajně nebezpečná, která může – podobně jako v případě druhé světové války – vést k novému světovému, tentokrát patrně nukleárnímu konfliktu. Ve kterém by nakonec logika věcí dovedla USA po bok ČLR, v zájmu zachování jisté světové rovnováhy.

A konečně začínají USA chápat, že systém dvou světových mocností, jak ho pomohly – spíš v zájmu stalinismu než v zájmu vlastním – vytvořit studenou válkou, neodvolatelně umírá. Ve světě už existuje velmoc třetí, Čínská lidová republika,

* Jako by tu USA pochopily lekci z nedávné předválečné minulosti, kdy tehdejší velmoci nebyly ochotny uznat existenci a roli velmoci nové a daly tak staré, konzervativní a v důsledku vnitřní krize stále agresivnější mocnosti absolutní moc nad válkou a mírem.

která zaujme v nejbližších letech, ne-li měsících, své velmocenské postavení v mezinárodní aréně, a to buď jako velmoc Spojeným státům nepřátelská, nebo jako velmoc nikoli nepřátelská. A to je podstatný rozdíl. – Ale nejde jen o Čínu. V příštích desetiletích vstoupí na světové kolbiště ještě dvě další velmoci. První bude znovu Japonsko, se svou vlastní obrovskou oblastí zájmů a vlivu v jihovýchodní Asii, jež bude odpovídat jeho ekonomickému potenciálu. A o něco později – ale možná ne tak pozdě, jak se mnohým zdá – Evropa. Vymezení hranic této Evropy je otázkou stále otevřenou, která se bude řešit právě v rámci nového přerozdělení světa nikoli už mezi dvě, ale v této fázi znovu mezi pět velmocí. A to se nás bude velice týkat.

Čína je první etapou tohoto vývoje, který má všechny šance být vývojem mírovým (v tom smyslu, že nebude výsledkem třetí světové války). Její konflikt se SSSR není sporem o interpretaci ideologie, nýbrž základním konfliktem mocenským. Číňané první pochopili, na jakém principu a na jakých základech spočívá postavení SSSR jako druhé světové velmoci, a měli jediní dost síly vyvodit z toho pro sebe důsledky. Zdánlivá slovní podobnost státní ideologie obou zemí mění na tomto základním konfliktu právě tak málo jako katolicismus či protestantismus měnily na mocenských konfliktech v Evropě minulých staletí.

Historická tradice i konkrétní situace mluví v tuto chvíli daleko spíš pro zlepšení americko-čínských vztahů, pro rychlý přechod od systému dvou světových mocností k systému trojmocenskému. Bude zajímavé sledovat, jak bude reagovat sovětská zahraniční politika, která oficiálně tento vývoj vždy podporovala – nejprve proto, že se zdál v jejím zájmu, později proto, že se nezdál reálný v důsledku amerického odporu. Kdoví zda se jednou nestaneme svědky americko-čínské fronty proti japonskému požadavku role čtvrté velmoci, podporovanému SSSR. Ale to už je jiná kapitola pro pozdější budoucnost.

O emigraci

To, čemu se v Husákově Československu říká „tisk“, věnuje značnou pozornost tzv. posrpnové emigraci. Dokonce si našel specialisty. Sedlák, Marko, Roháček – to jsou jména, která málem vešla do české publicistiky toliko jako synonyma intelektuální a mravní úrovně stalinismu. A ke všemu spíš pro humory. Jejich nositelé se však nyní rozhodli, že se do historie české a slovenské publicistiky přece jen dostanou, když ne jinak, tedy poboku Vajtauerů, Lažnovských a tak. Nu, každý máme svou ctižádost a proti gustu... Leč ne o to jde.

Nejde v tuto chvíli ani o rozdíl mezi emigrací a exilem, ba ani o jejich deskripci, jíž se v *Listech* už ujal Karel Jezdinský. Jde o emigraci či exil jako zrcadlo domova i světa.

Devatenácté století, pomalá industrializace, růst obyvatelstva a venkovské bídy, vrhalo do světa tisíce a desetitisíce Čechů, a zejména Slováků. Pro jejich ruce nebylo doma trhu, a tak je táhli prodávat na trhy cizí. Šli cestičkami, po nichž dnes táhnou Evropou ti, kteří nabízejí ruce španělské, portugalské, jugoslávské, turecké, řecké, ba stále ještě i alžírské. V Americe jsou to dnes ruce mexické, portorické, v Japonsku to včera byly ruce korejské... Chudí, nevyvinutí, hladoví táhnou, aby vydělali na živobytí svým rodinám u prahů bohatších, v jejich závodech, na jejich silnicích či u jejich moří. Složení této emigrace se postupně mění, ustupuje geograficky stále dál od center průmyslu a rozvoje. S průmyslovým rozvojem Čech, Moravy a Slovenska mizela i u nás postupně tato emigrace rukou, a byl to až Hitler, který přeměnil českou a slovenskou inteligenci v nádeníky, ve stavitele silnic a podzemních tunelů.

Od Bílé hory, od okamžiku, kdy protireformační reakce potlačila zoufalý a v mnohém neobratný pokus o obnovu samostatnosti českého myšlení a české politiky, nebylo emigrace hlav. Pobělohorské století nejprve vyhnalo, fyzicky zlikvidovalo či duševně zcela zlomilo všechno, co v Čechách nezávisle a tvořivě myslelo. Století další znamenalo po duchovním ma-

sakru generací novou regenerací duchovních tkání, až století třetí uvidělo zmrtvýchvstání země, národa, jeho ducha i státu. Teprve zavraždění tohoto státu na konci třicátých let vyvolá první moderní exil mozků. Emigrace před hitlerismem – to je především inteligence, mládež, lidé tvůrčí. Mnozí z nich padli v boji s fašismem, mnozí z nich už zůstali v zemích, jež jim poskytly útočiště a prostor pro rozvoj jejich talentu. K tomu připočtíme hekatomby české a slovenské židovské inteligence a před očima nám vyvstane obraz devastace českého a slovenského duchovního a tvůrčího světa, z níž by se i větší národy dlouho vzpamatovaly.

Jenže země dosud nevydechla a už důsledky druhé světové války a všeho, co bylo příčinou této první devastace, vyvolaly devastaci druhou. V prvním okamžiku se zdálo, že společenským změnám, jež byly programem bezprostředně poválečných let, padnou za oběť toliko političtí vůdcové sil a hnutí spjatých s minulostí a čelní militantní představitelé poražené třídy. Jenže to, co v Československu a jinde ve východní Evropě nastoupilo kolem roku 1948, nebyl socialismus, nýbrž stalinismus, zupácký, cizí zaostalostí vnucený a inspirovaný režim, jehož metodou byla policejní zvůle a důsledkem hospodářská, mravní a duchovní destrukce. Do roka vyhnal tento režim ze země nové desetitisíce hlav a mozků plných nápadů, myšlenek, plánů, podnikavých lidí, kteří by byli bývali ochotni přispívat k rozvoji své země, ale odmítli perspektivu rezignace na vlastní rozum, na vlastní úsudek, na realizaci sebe sama podle vlastních schopností. V této masové emigraci ztratil český a slovenský národ desetitisíce hospodářských organizátorů, techniků, podnikavých lidí, kteří nikdy nebyli kapitalisty a jimž by měl skutečný socialismus umožnit rozvití všech jejich schopností, plné využití jejich zkušeností. Připočteme emigraci humanistické inteligence a tu, jež byla, bohužel právem, motivována strachem z nové rasové diskriminace a perzekuce. Vzpomeňme, jak stalinismus nemilosrdně spořádal ty, kteří zůstali, a máme před očima celou hloubku rány, jež byla zemi znovu zasazena.

Emigrace třetí, dalších sto tisíc v průběhu pouhých třiceti let, už nemá nic společného s vlastnickými poměry. Po sovětské okupaci odcházejí lidé všech oborů. S prázdnýma rukama, ale s hlavou, kterou všude popadnou a zaplatí. Inženýři, technici, vědci, kvalifikovaní dělníci, lékaři, učitelé, spisovatelé, novináři... Mnozí z nich léta viděli v odchodu ze země jedinou perspektivu uplatnění svého talentu a na jaře 1968 neodešli, protože se jim tato perspektiva otevřela ve vlastní zemi. Mnozí léta vedli svízelný, úporný zápas o jaro 1968. Obojí po jeho porážce uznali, že doma pro ně není místa. V tuto chvíli...

A tak Čechy, Morava a Slovensko, kdysi chudé, zaostalé země, dodávající do celé Evropy i do Ameriky mozolnaté „zlaté ruce“, se staly v posledních třiceti letech hlavním světovým exportérem hlav, mozků a kvalifikace. Všechny země na světě usilují o to, aby si je udržely. Z Československa je třikrát za třicet let vyhnal fašismus a stalinismus. Oba znají jediný prostředek, jak je udržet v zemi: ostnatý drát, kulku, návrat k přeměně svobodného občana ve vlastnictví státu. A ruku v ruce s tím návrat k relativní zaostalosti.

Dějiny emigrace jsou tak zajímavým zrcadlem dějin Československa v posledních třiceti letech. Postupného ničení všeho, co po pobělohorské hekatombě těžce vybudovala a vypěstovala staletí. Ale jsou i zrcadlem světa. Režimů, jež jsou si niterně tak podobné i tím, že jejich nastolení, jejich zupácká bota, jejich cizí uniforma vyhání vždycky ty, kteří vědí, kteří myslí, kteří dovedou. Co to znamená, netřeba definovat. Na adresu pisálků, jimž Vajtauerové a Lažnovští či *Völkischer Beobachter* slouží jako vzor i stylem, slovníkem a argumenty, jen ještě slovo: sami by si jinde a v jiném než fašizujícím režimu nevydělali ani na slanou vodu. Vždycky znali jen námezdní práci perem, to, čemu říkají dělat za žold. Vždyť kdyby se měli živit poctivě, umřeli by hladem. Proto si nedovedou představit, že ti, které vyhnali, by mohli žít jinak než z platu či stipendií za zradu, za pomluvy, za špínu, prostě za to, čím se živí sami. Jenže za tohle se dobře platí už jenom ve fašizujících systémech, jež zlikvidovaly nebo zabránily vytvoření občana a možností, aby

si každý ověřil, co se mu předkládá k věření. To, že příslušníci všech tří československých emigrací za posledních třicet let našli dříve nebo později slušnou a více než slušnou obživu v zemích, jež nejsou jejich vlastí, znamená ve světě, který platí jen za kvalitu, toliko jedno: že Češi a Slováci, jež fašismus a stalinismus vyhnaly do emigrace, tuto kvalitu měli. Každý ve svém oboru. A že vyhnání této kvality nebo její zardoušení byly vždycky podmínkou vlády Vajtauerských, Lažnovských, Moravců, Sedláků, Marků, Roháčků a podobné spodiny.

Ale to všechno neznamena, že emigrace není neštěstí pro každého, kdo je k ní donucen. Už Heine i Gercen, a statisíce před nimi i po nich, věděli, že emigrace je nemoc. Je neustálé zoufalství, touha po domově. Pro ty, jimž se říká emigrace politická, nepřestávající nerovný závod mezi časem vyměřeným dějinám a časem vyměřeným člověku. Inessa Armandová vylíčila jako málokdo ono ovzduší chorobné neurózy, vedoucí až k sebevraždám, jež vládlo mezi ruskou bolševickou emigrací v západní Evropě po roce 1905. A čteme-li dopisy a deníky německých emigrantů po roce 1933 a počítáme-li, kolik jich podlehl v tomto nerovném zápase mezi časem lidským a časem historickým, pochopíme vážnost nemoci. Emigrace vyhnaná carismem, i ta vyhnaná hitlerismem, byly přitom emigrace vítězné, stejně jako jí bude emigrace vyhnaná stalinismem. Ale to nic nemění na tíži individuálního osudu a mravního dilematu, před nímž každý její příslušník stojí.

Každá politická emigrace je v dobách míru přítěží. To věděli a poznali na vlastní kůži všichni, kteří odešli burcovat svědomí světa proti carismu, proti hitlerismu, proti mccarthismu, proti stalinismu. Dříve či později si museli uvědomit, že zájem jejich země jde až daleko za zájem země, jež je přijala, a že tyto zájmy zdaleka nejsou totožné. Zatímco jejich země touží po změně, mají ti, kteří je přijali, zájem na zachování statu quo. Zatímco oni považují za svou povinnost maximální aktivitu, budou hostitelé usilovat, aby omezili jejich aktivitu na minimum. A z toho vyplývá množství dalších problémů. Německá emigrace po roce 1933 je ve svých dopisech a dení-

cích téměř vyčerpala. Až do vypuknutí války, do okamžiku, kdy alespoň do jisté míry mohla skutečně bojovat, neboť její zájem byl alespoň v podstatě souběžný se zájmem zemí, v nichž žila, tedy až do této chvíle si neustále kladla otázku: Měli jsme odejít, či zůstat, být s národem a zemí, třeba odsouzeni k mlčení a nečinnosti, nebo bylo naší povinností burcovat svět tam, kde to je možné, a v míře, v jaké je to možné? Mnozí zanechali v Německu rodiny, děti a jejich touha po rozdrčení hitlerismu silou – jiné cesty nebylo – byla provázena vědomím, že to může nejen znamenat smrt jejich blízkých, ale i to, že jejich syn padne v boji proti otci, v boji, k němuž bude prostě přinucen. (Nezahynul snad Brechtův syn v uniformě německého vojáka?) A na všechny tyto otázky není jiné odpovědi než čin, který se měří nikoli lidským životem, nýbrž dějinami.

Socialistická emigrace je v situaci ještě komplikovanější, neustále konfrontována s problémem vlastní odpovědnosti za to, co ji nakonec vyhnalo ze země. V jaké míře mohla a měla vědět, že stalinismus a vojenská okupace je v daných historických a geografických podmínkách logickým důsledkem toho, čemu zasvětila svůj život, jímž měřila po tolik let sebe i druhé? A zas: jedinou odpovědí je čin a jedinou mírou činu dějiny.

Spodina českého a slovenského národa, jaká vypluje na povrch vždycky v podobných okamžicích, si vydělává na slušné živobytí úvahami o věcech, o jejichž skutečné povaze a rozměru nemá ponětí. Jde o problémy politické a mravní, nebo lépe o problémy morálky osobní i společenské, to jest o kategorie, bez nichž se kolaborantské okupační režimy musí obejít. Každý uvažujeme pouze ve svých kategoriích. Oni měří žoldem, penězi, zradou, eventuálně tzv. menším zlem. Jejich kalkulace je prostá: doufají, že jejich život bude kratší než dějinný čas, který jim věští porážku. A tak žijí a nezdržují se ničím. – My měříme svou odpovědností vůči národu a zemi, vůči nadějím a tužbám lidí, svou osobní vinou na tom, co se stalo, a tím, co ji může vyvážit zase jen v očích národa a historie. Nemáme pochyb, na čí straně je pravda, ale víme, že čas, který je nám vyměřen, možná nepostačí.

Vyvržení ze země, která je nám nadevšecko, žijeme tak, jak žily desetitisíce a statisíce před námi. Naše nouze není fyzická, což nedá spát hrstce národem opovrhovaných existencí v Praze či Bratislavě. Naše nouze je prostě nouzí životů, které jsme si zvolili, zápasu, k němuž jsme se rozhodli. Vědomí, že je to zápas spravedlivý, nic nemění na tom, že člověk v něm krvácí z více ran, než jich je vidět, a často umírá před časem.

Listy, ročník I., číslo 6, listopad 1971

O zachování říše

Má-li Sovětský svaz překročit současnou etapu svého vývoje a přejít ze stadia industrializace zaostalé agrární země k vytvoření rozvinuté industriální společnosti, musí nutně změnit svůj politický systém, radikálně reformovat svou vnitřní politickou strukturu – řekli jsme. Muž na druhé straně se usmál: Zapomínáte, že sovětské Rusko je impérium a hlavní starostí impérií je zachování říše, nikoli vnitřní reformy. – Což bývá právě příčinou rozpadu impérií, nemyslíte?... Atakdále. Diskuze trvala hodiny a nebylo důvodu, proč by nepokračovala donekonečna. Nejzajímavějším výsledkem bylo zjištění, jak stále ještě žasneme nad tím, že logika vývoje a chování impérií je určována nikoli světovým názorem, ale samou prapodstatou imperiální existence. Napříč staletími, napříč ideologiemi.

Své historické myšlení, vlastní historickou určenost překonává každá země toliko přeměnou materiálních podmínek vlastní existence. Jen ta vede ke skutečným změnám politických struktur, k likvidaci starých nacionálních trpkostí, nostalgie po starých říších. Ty zase naopak živí každý z tak či onak zaostalé struktury vyrostlý militaristický režim. To platí i pro Stalinovo Rusko. V jeho zorném poli hrála stále větší roli mapa někdejšího Ruska, a to nejen na Východě, ve Střední Asii, ale i v Evropě. K jeho nacionálním nostalgickým patřilo Finsko, Baltské republiky, Polsko. Naopak jeho pohled na

Německo nebyl zatížen evropskou historickou zkušeností. Finská válka, německo-sovětský pakt, okupace Pobaltí a poloviny Polska na začátku války (právě tak jako už kdysi dávno rozdrčení gruzínského emancipačního hnutí) – to nejsou náhodné, okamžité improvizace, nýbrž činy rostoucí z hlubokého historicko-politického podvědomí, navíc utvrzovaného málo prozíravým, omezeně třídně určeným postojem západních demokracií k SSSR v době největšího ohrožení světa fašismem. Restituce carské říše v jejích předrevolučních hranicích se postupně stává obsahem stalinské verze proletářského internacionalismu. Minulost, stejně jako jinde, i tady požívá budoucnost, stará realita je silnější než nová utopie, z revoluční ideologie zbývá postupně jenom systém etiket lepených na nádoby se zcela jiným obsahem. Válka dovršila tento proces a jako důsledek sovětského vítězství se zrodila i nová sovětská zájmová sféra, kterou Stalin i jeho dědicové nikdy nechápali jako spojení svobodných národů, nýbrž jako rozšíření říše (Jugoslávie, po válce svou mentalitou i politickým uspořádáním nejbližší Stalinovu Rusku, to paradoxně poznala první). Málokoho z evropských marxistů napadlo ve chvíli, kdy „spojenectví socialismu a demokracie dobylo vítězství nad silami minulosti“, že není rozdílu mezi válkami, že každá se vede za přerozdělení známého, konkrétního světa, že nové dělení je nevyhnutelným důsledkem vztahu mezi vítězi a poraženými, i mezi vítězi navzájem, že klade základy nových impérií, a také příštích rozporů a konfliktů.

Nové ruské impérium se však pochopitelně nespokojilo a nemohlo spokojit s tím, co získalo v Evropě. Imperiální logika, logika velkých říší je taková, že je neodvolatelně žene k vytváření zájmových sfér, k nástupu všude, kde byla oslabena role jejich předchůdců. Rusko se tak stává nejen nástupcem Německa v jeho tradiční zájmové sféře v Evropě, ale vstupuje postupně i na místo Britské říše na Blízkém východě a v Indickém oceánu (pokus o rozšíření sovětské zájmové sféry na někdejší britské državy v Africe prozatím ztroskotal). Tato expanze a imperiální strategie nemají nic společného s ideo-

logií. Na Blízkém východě jí Moskva bez váhání obětuje společensky nepoměrně progresivnější stát Izrael, který úporně pomáhala vytvořit, a stává se ochráncem, spojencem a protektorem feudálního a polofeudálního arabského světa. Na indickém poloostrově a na Ceylonu jde naopak v podstatě o podporu liberálních režimů. Role protektora konkurenčního státu, který Britové po sobě zanechali, Pákistánu, i s jeho neskrývaně feudálně militaristickým režimem, připadá zprvu Spojeným státům a postupně stále více Číně, která tu otevřeně vstupuje na scénu jako aspirant na podíl v poválečném přerozdělování světa.

Vstup Čínské lidové republiky do mezinárodní arény hraje mimo všechno ostatní i roli důležitého rozbíječe ideologických mystifikací. Pro vytváření a udržování nového ruského impéria bylo pochopitelně třeba ideologického zdůvodnění. To se nakonec našlo v důsledné aplikaci Stalinovy teze o třídnosti sovětské zahraniční politiky, o třídních omezeních principu sebeurčení, o třídním souladu zájmů sovětského státu a těch, jejichž jménem nebo za které jedná na mezinárodním kolbišti. Odmítnout toto ideologické zdůvodnění vyžadovalo až donedávna provedení důkazu především o imperialistickém charakteru sovětského státu a nové promyšlení teorie o třídním charakteru imperialismu. Konflikt sovětsko-čínský – který je svou podstatou totožný s konfliktem sovětsko-jugoslávským a stává se dnes paradoxně jediným skutečným velmocenským konfliktem – odhalil beze zbytku celý ideologický podvod s třídností sovětské velmocenské politiky. Ukázal, že lze-li tu vůbec nalézt a definovat nějaký třídní zájem, pak toliko zájem sovětské vojensko-politické byrokracie. Ale že ze všeho nejspíše je impérium a jeho vnitřní logika kategorií sama o sobě a chová se analogicky v různých historických obdobích, téměř bez ohledu na stupeň civilizačního vývoje a vnitřní uspořádání. Jediným rozhodujícím kritériem je zájem impéria, jeho rozšíření či jeho zachování. Tento zájem je téměř vždycky v nesouladu se zájmy těch, kteří se ocitli pod jeho botou a jsou nutně, bez ohledu na ideologii či národní nebo jiné preference, hnáni ale-

spoň dočasně po bok zájmům impéria konkurenčního. Svět nám dnes a denně předvádí živé příklady takové logiky a zároveň nám ukazuje, jak je obtížné a prakticky nemožné uniknout před touto Skyllou a Charybdou, ať už se nacházejí kdekoli a jsou polepeny jakýmkoli ideologickými etiketami.

Součástí vnitřní logiky imperiálního myšlení je snaha kontrolovat všechny jeho složky a vnější hranice vlastní vojenskou silou, nebo alespoň disponovat právem kdykoli sem své vojenské síly přivést. Tady je jeden z hlavních rozdílů mezi impériem a spojeneckým systémem, opírajícím se vždycky o poměrně vysokou míru společenství zájmů a nutně tak či onak omezujícím převládnutí zájmu jediného, zájmu jediné dominující mocnosti. Tento aspekt imperiální politiky nebyl stále ještě vzat dostatečně v úvahu při analýze sovětských motivů okupace Československa v roce 1968. Československo bylo jedinou otevřenou mezerou v systému vlastní vojenskou silou zaručovaných hranic impéria od Baltu k Černému moři. Na rozdíl od Atlantického paktu, který je vojenským spojenectvím založeným na společenství zájmů (to, že Francie například vykazala americké jednotky ze svého území, nic podstatně nezměnilo na jejím místě uvnitř systému), je Varšavský pakt toliko etiketou systému imperiálního. Z tohoto hlediska byla nepřítomnost sovětských jednotek na československém území nejen vážným nedostatkem, ale nebezpečným preceden-tem, který kdykoli v budoucnu mohl ohrozit impérium jako takové. Nátlak na Československo, aby přijalo na svém území natrvalo sovětská vojska, stoupal v šedesátých letech přímo úměrně tomu, jak se zmenšovalo mezinárodní napětí, mizelo nebezpečí vojenského konfliktu v Evropě a tím se uvolňovalo vnitropolitické sevření. Na jaře 1968 se stalo jasným, že nebude-li Dubčekův režim zlikvidován, zmizí jakákoli naděje, že by se sovětské jednotky kdy nastálo na československé území dostaly, a naopak vyvstane otázka přeměny imperiálního systému v systém spojenecký. Což nutně znamená i konkrétní definování společných zájmů, obecně deklarovaných po druhé světové válce jako důsledek bezprostřední zkušenosti s hitle-

rismem. Vojenská okupace byla poslední a z imperiálního hlediska ideální šancí vyřešit tento problém.

Dr. Husák uvažuje přesně v duchu imperiální logiky, když prohlašuje, že přítomnost sovětských jednotek na československém území nejen není na překážku, nýbrž naopak umožní vnitřní uvolnění, liberalizaci, odstranění příčin stagnace, která charakterizovala předlednový vývoj. Vojenská okupace všech součástí říše jednotkami metropole se logicky jeví jako předpoklad jisté autonomie provincií i liberalizace jejich vnitřního života. A jen v rámci takové perspektivy se mohou i komunistické strany, a konkrétně československá, znovu jevit jako možný či nutný rámec tohoto vývoje.

Jenže o impériích platí, bez ohledu na ideologické etikety a „vědeckost“ či „nevědeckost“ státního náboženství či světonázoru, že nikdy nic nepochopí, nikdy se ničemu nenaučí. Stejně jako impérium sovětské uvažovala i všechna před ním. I ona věřila ve vojenskou okupaci provincií, i ona doufala, že vojenská okupace umožní vnitřní liberalizaci a postupnou přeměnu obyvatelstva nepřátelského v obyvatelstvo alespoň lhostejné ke svému národnímu osudu. A všechna impéria bez rozdílu se přesvědčila o tom, že vojenská okupace je toliko dočasným a povrchním řešením problémů, pouhým odkladem toho, co nevyhnutelně přijít musí: rozpadu říše.

Rozpad impérií nemá historicky vždy příčiny zcela totožné, ale provází je obvykle jeden charakteristický rys: neschopnost vyrovnat se s ekonomicko-politickými požadavky nové epochy. Tato neschopnost se v moderní době stává prostě nemožností sladit existenci prosperující nebo alespoň fungující moderní industriální společnosti se systémem imperiálních vztahů mezi metropolí a bližšími či vzdálenějšími provinciemi. Ve století nepřetržité celosvětové komunikace, ve století takového rozvoje civilizace a techniky, jež vyžaduje, aby každá jednotlivá společnost měla možnost vydat ze sebe maximum kvality svobodně myslících a jednajících mozků a iniciativ, se stává stále obtížnějším a nemožnějším podřizování této nutnosti krátkodobým každodenním zájmům jednotlivých velkých center

a jejich pevné kontrole. To si tak či onak uvědomují na všech stranách. Ve Spojených státech se ozývají na adresu vlády kritické hlasy zprava, upozorňující, že liberální systém činí vládu, a tudíž i stát, jemuž vládne, i spojenecké systémy, v nichž hraje vedoucí roli, málo účinnými ve srovnání se systémem založeným na pevné centrální kontrole a její nesmírné pravomoci. Aniž se otevřeně dožadují likvidace liberalismu, navrhují zmínění kritikové, aby se vývoj v USA a v jejich zájmové sféře bral podobným směrem a tím učinil Spojené státy schopnějšími soutěže s „totalitními systémy“. Tito kritikové ovšem netuší, že to, co navrhují, je v podstatě návrat zpět, že síla USA a jejich převaha spočívá právě na míře svobody rozvoje tvůrčích sil společnosti, jíž bylo v jejich systému dosaženo. Tato míra svobody, nutná k dosažení současného stupně rozvoje, činí nemožným návrat k imperiálním praktikám devatenáctého století v politice zahraniční a v politice vnitřní k tvrdě administrativním režimům, podobným těm, jaké znala Evropa v minulém století. Rozpad impérií, jako bylo britské či francouzské, je právě nezbytnou cenou placenou za vstup do současné, moderní, vyspělé industriální či postindustriální společnosti (vstupu do evropského hospodářského společenství musela Velká Británie obětovat poslední imperiální prerogativy, jež se, navzdory jistým výhodám, ukázaly perspektivně překážkou rozvoje). Že tato moderní společnost začíná vyžadovat a bude vyžadovat stále naléhavěji větší systematickosti při cílevědomém využití individuálních energií, je otázka jiná. Ale předpokladem jejího řešení je právě zachování základních podmínek vzniku a uvolňování těchto energií.

V Sovětském svazu se naopak ozývají na adresu vlády kritické hlasy zleva, upozorňující úpěnlivě na to, že nedojde-li k liberalizaci sovětského systému, bude SSSR stále zaostávat za vyspělým světem a ani rozloha, ani počet obyvatelstva nebudou už stačit k tomu, aby mu zajistily privilegované postavení, jež dnes ve světě zaujímá. Tito kritikové zase nechápou, nebo se tak přinejmenším tváří, že reforma, liberalizace, demokratizace sovětského systému je sice nezbytným předpokladem